

A detailed historical map of Litoměřice, showing the city's layout, fortifications, and the Elbe river. The map is rendered in a woodcut style with fine lines and shading. The city is enclosed by a star-shaped fortification. The river Elbe flows through the city and is labeled 'Elbe' in several places. The map also shows surrounding fields and smaller settlements.

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Bakalářská práce

Praha 2009

**Ikonografie
dobývání města Litoměřice
v roce 1640**

Vypracovala: Anna Drgáčová

Vedoucí práce: doc. PhDr. Václav Matoušek, CSc.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala především doc. PhDr. Václavu Matouškovi, CSc za jeho obětavou pomoc při vedení mé bakalářské práce.

Dále bych chtěla poděkovat Mgr. Janě Krausové, která mi pomohla s vyhledáním historických vyobrazení města, a Martině Hůlkové, která mi pomohla s vyhledáním písemných podkladů pro mou práci a umožnila přístup do archivu.

Dále pak děkuji všem, kteří mě při studiu podporovali.

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne

Obsah

1. Úvod.....	1
1.1 Předmět a cíl studie.....	1
1.2 Metodologické východisko.....	1
1.2.1 Výzkumný projekt.....	1
1.2.2 Teoretické zakotvení práce.....	2
1.2.3 Výzkumná strategie.....	3
1.2.4 Techniky sběru dat.....	3
1.3 Dobové prameny – ikonografické a kartografické.....	4
2. Veduty a plány v období baroka.....	8
2.1 Krajina jako předmět archeologie.....	8
2.2 Krajina v uměleckohistorickém kontextu.....	10
2.3 Veduta.....	11
2.4 Plán.....	12
3. Zasazení do širších historických událostí.....	14
3.1 Stručná historie třicetileté války.....	14
3.2 Čechy kolem roku 1640.....	16
3.3 Litoměřice za třicetileté války.....	18
3.4 Vojenská taktika v době třicetileté války.....	21
3.5 Fortifikační stavitelství.....	27
4. Litoměřice.....	33
4.1 Poloha města a jeho části.....	33
4.2 Vrch Radobýl a pohled na město.....	36
4.3 Klimatické a geologické poměry území Litoměřicka.....	38
4.4 Fauna a flóra Litoměřicka.....	40
5. Vyobrazení Litoměřic z r. 1640.....	43
5.1 Cappiho plán Litoměřic z roku 1640.....	43

5.2 Legenda.....	44
5.3 Městská zástavba, její opevnění a další fortifikační stavby.....	44
5.4 Vodní toky.....	48
5.5 Vegetace.....	51
5.6 Komunikace.....	53
6. Srovnání jednotlivých plánů od Carla Cappiho.....	56
7. Závěr.....	61
8. Prameny a literatury.....	63
8.1 Prameny.....	63
8.2 Literatura.....	63
8.3 Internetové zdroje.....	65
9. Obrazová příloha.....	66

1. ÚVOD

1.1 Předmět a cíl studie

Hlavním předmětem této studie jsou ikonografické práce z díla Matthea Meriana, a to především plány Carla Capiho. Jedná se zde konkrétně o plán z díla *Topographia Bohemiae Moraviae et Silesiae*, který zachycuje město Litoměřice obléhané v roce 1640 švédskými vojsky. Práce je součástí grantového projektu „Obraz a realita“¹, který se systematicky věnuje pramenům k bojištím třicetileté války. Na jejich základě se snaží nejen využít tyto prameny jako určitý doklad historické události, ale také se snaží pochopit vztah krajiny a člověka v období raného novověku. Dobové plány a veduty se pro nás stávají obrazem historické krajiny, do níž je komponována historická událost, čímž dostávají určitou míru dramatickosti, která baroknímu umění jistě není cizí. Postupem času se z nich tedy stávají i díla s vysokou uměleckou hodnotou.

Cílem práce je tedy kriticky zhodnotit zmiňované ikonografické prameny a doplnit tak projekt *Obraz a realita* o další poznatky.

1.2 Metodologické východisko

1.2.1 Výzkumný projekt

Tématem této metodologické práce je podoba města Litoměřice na jednom z nejstarších dochovaných plánů. Tento plán města z roku 1640 (z doby, kdy město obléhala švédská vojska), jehož autorem, jak již bylo uvedeno výše, je Carlo Capi, byl vyobrazen v knize *Topographia Bohemiae Moraviae et Silesiae*². Z tohoto pramene budeme vycházet. Otázkou, která nás bude zajímat, je míra realistického zachycení města právě na tomto plánu. Za pomoci komparačních metod s využitím dalších z mnoha historických i současných pramenů a za pomoci terénního pozorování se pokusíme určit, zda se autor plánu opíral o skutečnost a případně, z jakého důvodu došlo k některým nepřesnostem ve vyobrazení.

Celý tento projekt je součástí grantového projektu „Obraz a realita. Bojiště třicetileté války v Čechách v díle. M. Meriana“ (GAČR 404/06/0256, 2006-2008). Cílem tohoto projektu je nejen ověřovat věrohodnost bojišť v Čechách v období třicetileté války, ale i snažit se pochopit způsoby zobrazování společenských událostí a krajin v 1. polovině 17. století.

1.2.2 Teoretické zakotvení práce

Na projektu „Obraz a realita“ se již podílelo několik badatelů, kteří ho obohatili svými teoretickými studii. Základní prací tohoto výzkumu, byla kniha doc. Václava Matouška „Třebel. Obraz krajiny s bitvou“³. Tato kniha je takovým základním metodologickým pilířem pro další práce. Pracuje především s pojmem krajina, která je v tomto případě chápána jako archeologický pramen. Další základní pojmy, které jsou pro naši práci stěžejní, jsou plán a veduta⁴.

Ke srovnávání jsou používány především kartografické prameny delšího časového úseku. Vycházíme z plánů, které vznikly krátce po události a pokračujeme až do současné doby. Při srovnávání se zaměřujeme na jednotlivé skupiny zobrazovaných skutečností (např. městská zástavba, vegetace, zobrazení vodních toků atd.) a ty pak konfrontujeme se zkoumanými prameny a terénními poznatky. Písemné prameny nám potom mohou být také dobrým vodítkem při objasnění některých skutečností (např. výskyt požárů v daném místě, informace o počtu domů, o plenění místa cizími vojsky atp.).

Další studie, které již v rámci projektu vznikly, jsou např. Plány obléhání měst Tábora a Brna v době třicetileté války ve světle mezioborového studia⁵ a Pohled na zámek Brandýs nad Labem a opevnění švédského tábora v prostoru Staré Boleslavi z roku 1640 v díle M. Meriana⁶.

1.2.3 Výzkumná strategie

Už svou povahou spadá práce do výzkumu kvalitativního. Zaměřujeme se na několik málo kartografických a ikonografických pramenů, z nichž ovšem se snažíme získat co nejvíce nosných informací. Vybíráme si práce napříč čtyřmi staletími, tj. od zmíněného roku 1640 až po současný plán (konkrétně 2007). Své poznatky získané komparační metodou historických či soudobých materiálů poté konfrontujeme s terénním pozorováním. I zde se snažíme zaměřit především na prvky, kterým autor plánu přikládal největší důležitost. Někdy máme k dispozici celý objekt, jako např. v případě sakrálních staveb či některých fortifikačních prvků, jindy se musíme spokojit s pouhými krajinnými relikty.

1.2.4 Techniky sběru dat

V metodologické práci budeme vycházet tedy ze dvou základních technik sběru dat. Jednou z nich je analýza dokumentů, konkrétně obrazová analýza, druhou pak terénní pozorování (příp. analýza fyzických stop). Při kritice pramenů se zaměřujeme především na to, kdo byl autorem, za jakým účelem dílo vzniklo a komu bylo adresováno. Je nutné brát v potaz také období vzniku díla a jeho obsah. Využíváme tzv. induktivní odvození teorie, kdy z jednotlivých dat vyvozujeme konkrétní tvrzení. To pak srovnáváme s dosavadními výsledky, které v rámci projektu vznikly, a na základě toho můžeme vyvozovat určité teoretické závěry. Základními otázkami, které nás v tomto výzkumu zajímají, jsou

zprvé obsah díla (popis jeho jednotlivých prvků a to jak tyto prvky odpovídají realitě) a za druhé důvod případných odchylek od skutečnosti (tam, kde můžeme s jistotou říci, že k odchylce došlo).

1.3 Dobové prameny – ikonografické a kartografické

Výběr kartografických a ikonografických pramenů vybíráme tak, aby prostorově i časově souvisely s výzkumným tématem. Při zhodnocení plánu Carla Cappiho z roku 1640 vycházíme ze srovnání s ostatními kartografickými prameny. Používáme jak historické prameny, tj. takové mapy, jejichž obsah již neodpovídá současnému stavu, tak i rekonstrukční⁷ či soudobé mapy (např. topografické mapy⁸, plány města apod.).

Počátek topografických map můžeme nalézt u Jana Krištofa Müllera, který vytvořil r. 1708–1712 první podrobnou mapu Moravy a následně na to mapu Čech (1712–1720). Toto dílo je určitým přechodem mezi ilustracemi a mapami zhotovenými na základě měření. Müllerova mapa⁹ vznikla na základě vojenských, správních a hospodářských požadavků rakouské monarchie. Najdeme zde podrobné zachycení sídel, vodních toků, schematický reliéf, komunikace, zemědělské usedlosti, mlýny, sklárny atd. Je dokladem toho, jakým způsobem zásahy člověka ovlivňovaly ráz krajiny.

První dílo, které přesněji vystihuje reálný obraz krajiny, je až mapa prvního vojenského mapování (též josefského) z let 1765–1785. Podkladem byla mapa Müllerova. Byla vytvořena za pomoci metody „a la vue“¹⁰(neboli od oka), tj. pouhým pozorováním. Jsou zde zachyceny komunikace, vodní toky, využití půdy, které lze, díky ručnímu kolorování, snadno rozeznat.

Druhé vojenské mapování (Františkovo) vzniklo v letech 1842–1852. Od prvního mapování se liší větší přesností. Jako podklad byly využity mapy Stabilního katastru. Třetí vojenské mapování, tzv. františkovo-josefské, pochází z let 1874 – 1880. Důvodem vzniku byly opět vojenské účely pro rakouskou armádu. Oproti svým předchůdcům je vylepšeno o znázornění výškopisu vrstevnicemi a kótami.

Důležité informace pro nás představují mapy tzv. stabilního katastru z let 1817–1858.

Jak je tedy z tohoto výčtu patrné, všechny přesnější mapové materiály vznikaly až od počátku 18. století. Cappiho plán byl ovšem vytvořen více jak o půl století dříve, a tak je tedy velice pravděpodobné, že mu soudobé poznatky, týkající se přesného zachycení terénu, nedovolovaly vytvořit reálný obraz krajiny. Stejně tak jeho dílo ovlivnil i účel za jakým byla tato mapa vytvořena. Každopádně zde najdeme velké rozdíly v zachycení krajiny ve srovnání s pozdějšími kartografickými prameny.

Pro srovnání jsou v práci využity především tyto prameny:

- mapa prvního vojenského mapování (1765–1785)
- katastrální mapa z roku 1723 Johana Glockpergera ¹¹
- mapa stabilního katastru (1817–1858) ¹²
- současný plán města z roku 2007 ¹³
- rekonstrukční mapa od P. Macka z roku 1997 ¹⁴

Obr. 1: Detail centrální části plánu z roku 1640, autor C. Cippi

Obr. 2: Nejstarší vyobrazení tzv. labského prospektu Litoměřic z doby před rokem 1636⁵⁶

Poznámky:

¹ „Obraz a realita. Bojiště třicetileté války v Čechách v díle M. Meriana“ (GAČR 404/06/0256, 2006-2008)

² Merian M., Topographia Bohemiae Moraviae et Silesiae. Frankfurt am Main 1650

³ Matoušek V., Třebel. Obraz krajiny s bitvou, nakl. Academia, Praha 2006

⁴ viz kap. 2

⁵ Blažková T., Plány obléhání měst Tábora a Brna v době třicetileté války ve světle mezioborového studia, diplomní práce, Praha 2007

⁶ Matoušek V., Šimek J., Altová B., Karlík P., Pohled na zámek Brandýs nad Labem a opevnění švédského tábora v prostoru Staré Boleslavi z roku 1640 v díle M. Meriana, Historická geografie 34, 2007

⁷ pozn.: rekonstrukční mapy – „zachycují podobu určité krajiny v různě vzdálené minulosti“ (Nedestruktivní archeologie, M. Kuna, Praha 2004, str. 390)

⁸ Pozn. topografické mapy – též základní, „poskytují obraz zemského povrchu s jeho nerovnostmi a objekty“ (Nedestruktivní archeologie, M. Kuna, Praha 2004, str. 380)

⁹ Historický atlas měst ČR, sv. 1 Litoměřice, Historický ústav AV ČR, Praha 1996 (mapový list č. 6)

¹⁰ viz www.oldmaps.geolab.cz

¹¹ Historický atlas měst ČR, sv. 1 Litoměřice, Historický ústav AV ČR, Praha 1996 (mapový list č. 4)

¹² Historický atlas měst ČR, sv. 1 Litoměřice, Historický ústav AV ČR, Praha 1996 (mapový list č. 8)

¹³ Litoměřice, Terezín, kartografické vydavatelství ŽAKET, Praha, 2007, měřítko 1:80 000

¹⁴ Kuča K., Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, III. díl, nakl. Libri, Praha 1998, s. 521-553.

¹⁵ Historický atlas měst ČR, sv. 1 Litoměřice, Historický ústav AV ČR, Praha 1996 (text. dvoulist č. I)

2. VEDUTY A PLÁNY V OBDOBÍ BAROKA

2.1 Krajina jako předmět archeologie

Vztah přírody a člověka se stal předmětem archeologie v 18. století¹ a postupně se dále rozvíjel. Zájmem se stalo jak studium paleolitu, postpaleolitického období (tj. první zemědělské kultury), středověku, tak i novověké doby. V archeologii se objevují dva přístupy, které se váží k tomuto studiu, a to jednak obecné studium přírody, a jednak příroda chápaná jako obydlený prostor, tj. přímý vliv člověka na krajinu. Obor krajinná archeologie se dá charakterizovat zájmem o krajinu jako celek, který se chápe jako vývoj dlouhodobých procesů, a to jak kulturních tak i přírodních. Snaží se zachytit stopy jejího minulého stavu a využít ji jako pramen historického poznání². Na krajinu lze nahlížet buď jako na estetický obraz, soubor ekonomických zdrojů, přírodní anebo kulturní výtvar. Jedná se obecně o přírodní prostředí nebo prostředí vytvořené člověkem, které se chápe jako rámeček, jenž je průběžně vytvářen lidskou činností a na druhou stranu také člověka ovlivňuje.

Pojem krajina má nespočetně významů podle toho, jak ji chápali jednotliví archeologové. Obsáhlost významu by se dala přirovnat k antropologickému vymezení kultury – co antropolog, to jiné definování pojmu. Např. podle M. Zvelebila je krajina definována jako množina přírodních a kulturních prvků reálného světa, které utvářejí charakter zemského povrchu³. Archeologickou krajinu pak vidí jako minulý povrch terénu, existující v určitých obdobích, modifikující starší krajinné prvky a vystavující se modifikacím dalším⁴.

Studium krajiny má několik kořenů. Jedním z nich je studium nemovitých archeologických památek, další pak výzkum přírodního prostředí a lokálně historické a historicko-geografické bádání⁵. V krajinné

archeologii můžeme sledovat dva hlavní přístupy k tématu. Procesuální archeologie chápe krajinu jako interaktivní prostředí lidských aktivit. Postprocesuální archeologie se pak snaží postihnout interakci člověka a jeho okolí. Zásadním podnětem přetváření krajiny jsou symbolické a sociální důvody lidské společnosti.

Součástí dnešní krajinné archeologie je také environmentální výzkum a retrogresivní analýza map⁶. U prvního z nich se objektem zájmu stává vývoj klimatu, vývoj půdního složení, charakter vegetace či eroze. Cílem druhého je nalezení prvků a forem recentní krajiny jako fosilního svědectví předchozího krajinného vývoje. Každopádně je ale největším cílem krajinných archeologů postihnout vztah, který mezi člověkem a krajinou vládne. Klade důraz na to, že každá modifikace krajiny neprobíhá najednou, ale v rámci dlouhého časového vývoje.

Obr. 3: Rekonstrukce krajiny před industrializací⁷

2.2 Krajina v uměleckohistorickém kontextu

Od 15. století vznikaly obrazy, které zachycovaly reálnou podobu krajiny a byly zhotovovány na základě terénních poznatků. Tato díla měla hlavně topografický a ilustrativní význam⁸. Obecně se ale

krajinomalba začala vymaňovat jako samostatný druh výtvarného umění až v 16. století. Do té doby se vyskytovala pouze jako doplněk obrazu. Často krajinu znázorňoval pouze jeden zástupný znak. O zvýšení zájmu o krajinu se zasloužili hlavně umělci v Nizozemí. Zde také vznikl pojem krajina, který znamenal výsek souvisle kultivované země⁹. Projevovala se zde tendence malovat domácí nezidealizovanou krajinu. V zachycené krajině se skrýval jak věrný obraz skutečnosti, tak i symbolický význam, který měl pro člověka dané doby.

Od 17. století se malují prosté úseky holandské krajiny. Výrazně se liší od obrazů, kde se krajina zobrazuje z nadhledu a má výpovědní hodnotu, (např. A. Altdorfer). Zachycují se scenérie, které člověk nemůže okem spatřit, neboť se sem promítají veškeré obecné představy o krajině¹⁰. Holandská krajinomalba však tuto tendenci zcela předčila a zachycovala krajinu velmi realisticky.

Od realismu se však postupně upouští a do krajiny se začínají zasazovat romantické prvky (např. Ruisdael apod.). Kromě nich pronikají do krajinomalby také prvky, které nesou moralizující obsah, čímž se poukazuje na divadlo světa, divadlo přírodních sil nebo také na dílo boží moci, které člověk nemůže ovlivnit. Tím se z krajinomalby stává programově pojatý náboženský obsah. Baroko obecně pohlíželo na svět jako na divadlo, ve kterém hrají lidé své role jako herci na jevišti. Tato metafora našla svůj počátek u španělského básníka Calderóna de Barca, který převzal antický topos „život jako hra“¹¹. Tento námět se pak objevuje v barokní době napříč veškerým uměním. Vytváří se iluze dokonalého světa. Barokní umění se snaží zaměřit na smysly diváka a pokouší se ho přesvědčit a vtáhnout do děje. Postupně se však umělci i od této tendence oprostili a začínají se vytvářet tzv. panoramatické typy krajiny.

Vraťme se ještě na okamžik k tématu divadla světa. Když se zabýváme pracemi M. Meriana, neměli bychom opomenout jeho významné několikasvazkové dílo *Teatrum Europaeum*, kde se také setkáme s mnoha plány od Carla Cappiho. Již název tohoto díla připomíná onen přístup ke světu zmíněného španělského básníka. V divadle světa se odráží řád určený Bohem. Zásadním motivem barokního člověka byla touha dosáhnout Boží milosti u Posledního soudu. A právě ona se stala pro člověka smyslem života ve světě, který se nedal žádným způsobem ovlivnit. Názory na možnost ovlivnit svůj život se ovšem také lišily, což bylo spjaté zejména s náboženskými představami. Protestanté například věřili, že lidský osud je bez výjimky daný a nelze ho nijak ovlivnit. Katolická víra ale naopak hlásala, že každý si může Boží milost naklonit svými skutky. Právě umění bylo využito katolickou církví jako prostředník v komunikaci s věřícími. Proto se stalo barokní umění výrazným katolickým programem a působilo, byť i třeba drobnými symboly, na emoce a myšlení diváka.

2.3 Veduta

Termín veduta je jedním ze zásadních pojmů, spjatých s touto problematikou. Představuje „panoramatický pohled na výsek krajiny nebo na místo v širším zorném úhlu“¹². Veduta dokládá především proměny města v průběhu doby, čímž hraje úlohu topografického dokumentu. Představuje protějšek půdorysných plánů. Často se na vedutách využívají dominanty výrazných staveb, čímž se ještě umocňuje dojem těchto panoramatických pohledů. Ne vždy totiž hraje hlavní úlohu dokumentační hodnota. Někdy se můžeme setkat s převahou uměleckého hlediska, kdy je veduta komponována z jednotlivých prvků, často právě oněch dominantních, které jsou sestaveny do ideální podoby města či krajiny.

Právě například ve středověku netvořila veduta reálný obraz krajiny, ale představovala jen důležité jednotlivosti a hlavní charakteristiky. Až od 16. století se klade důraz na její dokumentační hodnotu. Umělci si kladou vyšší tvůrčí cíle. Zaměřují se na osobitost města a snaží se odhalit něco z tzv. *genia loci*¹³.

U nás byl jedním z předních vedutistů Václav Hollar (1607–1677), který vedutě přiřkl její dokumentární a také uměleckou hodnotu. Získal přístup k technice rytiny a leptu, který mu s největší pravděpodobností poskytl E. Sadeler, další z našich předních grafických umělců. I přes veškerou snahu vytvořit z veduty dokumentární pramen, nebyla její topografická přesnost ještě ani v 17. století žádným pravidlem a setkáme se s výraznými odchylkami od skutečnosti.

2.4 Plán

Další z termínů, který se váže k našemu tématu, a který je pro naši studii zásadní, neboť do této kategorie můžeme právě zařadit Cappiho dílo a i převážnou většinu zobrazování bojišť z třicetileté války. Plán tedy znamená „zobrazení sídel a bitevních situací v ploše“¹⁴. Můžeme si ho představit jako letecký snímek, na rozdíl od panoramatického pohledu veduty. Právě tyto prameny kladou hlavní důraz na dokumentační hledisko, které výrazně převažuje nad uměleckou hodnotou. Z těchto obrazových pramenů čerpáme poznatky o architektonickém vývoji měst, domů, komunikační sítě a obecně o historické proměně krajiny, příp. o dobových událostech. V průběhu třicetileté války se postupně vytvářela vojenská kartografie. Zde se setkáme s přesnějšími metodami měření.

Poznámky:

- ¹ Altová B., Matoušek V., Hledání evropské krajiny v historii, dějinách umění a v archeologii. In: I. T. Budil - T. Zíková eds., Antropologické sympozium VI, 158-184, Západočeská univerzita Plzeň, Plzeň 2008
- ² Kuna M., Nedestruktivní archeologie, nakl. Academia, Praha 2004, str. 476
- ³ Kuna M., Nedestruktivní archeologie, nakl. Academia, Praha 2004, str. 476
- ⁴ Kuna M., Nedestruktivní archeologie, nakl. Academia, Praha 2004, str. 476
- ⁵ Kuna M., Nedestruktivní archeologie, nakl. Academia, Praha 2004, str. 476
- ⁶ Kuna M., Nedestruktivní archeologie, nakl. Academia, Praha 2004, str. 477
- ⁷ čerpáno z: Tomas J., Kotyza O., Smetana J. a kol., Dějiny města Litoměřic, vydalo Město Litoměřice, Litoměřice 1997
- ⁸ Altová B., Matoušek V., Hledání evropské krajiny v historii, dějinách umění a v archeologii. In: I. T. Budil - T. Zíková eds., Antropologické sympozium VI, 158-184, Západočeská univerzita Plzeň, Plzeň 2008
- ⁹ Altová B., Matoušek V., Hledání evropské krajiny v historii, dějinách umění a v archeologii. In: I. T. Budil - T. Zíková eds., Antropologické sympozium VI, 158-184, Západočeská univerzita Plzeň, Plzeň 2008
- ¹⁰ Baroko, nakl. Slovart, Praha 1999, str. 450
- ¹¹ Baroko, nakl. Slovart, Praha 1999, str. 7
- ¹² Altová B., Matoušek V., Hledání evropské krajiny v historii, dějinách umění a v archeologii. In: I. T. Budil - T. Zíková eds., Antropologické sympozium VI, 158-184, Západočeská univerzita Plzeň, Plzeň 2008
- ¹³ Kropáček J., Pražské veduty, nakl. Aventinum, Praha 1995, str. 10
- ¹⁴ Altová B., Matoušek V., Hledání evropské krajiny v historii, dějinách umění a v archeologii. In: I. T. Budil - T. Zíková eds., Antropologické sympozium VI, 158-184, Západočeská univerzita Plzeň, Plzeň 2008

3. ZASAZENÍ DO ŠIRŠÍCH HISTORICKÝCH UDÁLOSTÍ

3.1 Stručná historie třicetileté války

Třicetiletá válka začala roku 1618 v důsledku politických a náboženských střetů a stala se prvním moderním válečným konfliktem v dějinách Evropy. Hlavním důvodem sice zpočátku byly náboženské spory, neboť katolická strana porušila náboženské svobody zaručené Rudolfovým majestátem, ale skončila jako boj o moc v Evropě. V první fázi konfliktu se tedy ustavila Katolická liga a Protestantská

unie jako dva hlavní soupeři. Již jejich název vypovídá o charakteru těchto dvou bloků. V další fázi převládly mocenské zájmy. Bylo to především patrné na vstupu katolické Francie do protihabsburského, a tedy protestantského, tábora v roce 1635¹. Mezinárodní napětí zvyšovaly i ekonomické změny, jakým byl např. úpadek hansy, stagnace jihoněmeckých obchodních center či růst vlivu Amsterodamu a londýnských kupců. Důvodem k válce byl také rostoucí odpor k Habsburskému rodu.

Samotný válečný konflikt byl odstartován v českých zemích vzpourou českých stavů proti absolutismu a náboženské netoleranci Habsburků (1618-1620). Stavové ovšem byly brzy potlačeny Ferdinandem a Ligou, vedenou Maxmiliánem I. Bavorským v bitvě na Bílé hoře. Jejich porážka vedla k rychlému postupu rekatolizace a vytlačení stavů z vrcholného politického dění. Vojenských úspěchů využil císař k vydání Obnoveného zřízení zemského, které uzákonilo dědičné právo Habsburků na český trůn, stanovilo katolickou víru jako jedinou povolenou a zrovnoprávnilo češtinu s němčinou. Duchovní stav se jím opět dostal na zasedání sněmu a města naopak ztratila většinu svých práv.

Od roku 1620 se vedla po tři roky tzv. válka falcká². V průběhu této etapy císařsko-ligisticko-španělská vojska porazila Fridricha Falckého a vyhnala jej z Falce. Ta posléze připadla Maxmiliánu I. Bavorskému. Od roku 1625 se pokračovalo tzv. dánskou válkou, která trvala čtyři roky. Proti habsburskému katolickému bloku se v této době postavila koalice Nizozemí, Gabriela Bethlena, Dánska a říšských protestantů³. Konec této etapy se nese ve jménu vydání restitučního ediktu, podle něhož měly být katolíkům navráceny majetky v říši, o které přišli před rokem 1555.

Postupně se začala formovat protihabsburská koalice, v níž mělo hlavní roli sehrát Švédsko (tzv. válka švédská 1631-35). Spolu se Švédy vstoupilo do aliance Sasko. Švédský král Gustav II. Adolf dobyl roku 1631 Prahu. Jeho vojska obsadila na dlouhou dobu české země. Zásadním zlomem ve vývoji švédské expanze byla smrt Gustava II. Adolfa, který zahynul v bitvě u Lützen 16. 11. 1632⁴. Tři roky nato uzavřel císař se saským kurfiřtem Janem Jiřím mír a přislíbil mu obě Lužice. Byl potvrzen Augsburský náboženský mír z roku 1555 a restituční edikt tak byl na dalších 40 let odložen.

Další fáze války je označována jako švédsko-francouzská, která trvala až do konce třicetileté války (1648). V té době se ve vedení švédských vojsk vystřídal J. Banér a L. Torstensson, jejichž vojska po dlouhou dobu sužovala Čechy. Roku 1645 dokonce rozdrtili Švédové císařské vojsko v bitvě u Jankova a následně obléhali Brno, avšak neúspěšně. Poté obsadili Malou Stranu, Hradčany i Pražský hrad.

Válka byla definitivně uzavřena až roku 1648, kdy byl v Münsteru a Osnabrückeru uzavřen Vestfálský mír. Ten se stal význačným mezníkem v dějinách Evropy. Svatá říše římská a Španělsko ztratily dominantní postavení, a v čele nyní stanuly Francie a Švédsko, kteří zároveň byly garanti mírových

smluv. Švédsko získalo kontrolu nad Baltem. Severní Nizozemí zase dosáhlo suverénního postavení na úkor španělských Habsburků. Rakouští Habsburkové naproti tomu upevnili svou moc ve Střední Evropě. Po uzavření míru se náboženské poměry vrátily ke stavu z roku 1624.

3.2 České země kolem roku 1640

Poté, co byla švédská vojska poražena císařskými oddíly roku 1634 u Nördlingenu, Švédové usilovali o obnovení protihabsburského spolku. Nalezli odezvu u Francie, když kardinál Richelieu uzavřel spojeneckou smlouvu s Nizozemím a Švédskem a vyhlásil válku španělským Habsburkům.

Roku 1639 švédská vojska expandovala jižním směrem. Chtěla se pokusit dobýt Vídeň za pomoci Jiřího Rákócziho a Bernarda Sasko-Výmarského. Ve stejné době byly povolány do Čech oddíly Piccolominiho a Hatzfelda z důvodu obrany země před Švédy. Vojska vedená Janem Banérem směřovala přes Magdeburg do Saska. Cestou pronikal do severozápadních Čech pod záminkou osvobodit český lid od papeženského útlaku. Během tohoto tažení vybudoval Banér opěrné body v Litoměřicích, Mělníku a Brandýse nad Labem⁵. Z těchto tři měst pronikla posléze do východních a středních Čech. Během své expanze vypálil Český Brod, Poděbrady, Jičín a Trutnov. Hradec Králové kapituloval a města Beroun a Znojmo byla vypleněna. Z Čech vytlačily švédské oddíly až Piccolominiho a Gallasova vojska. Císařské oddíly nejprve vymanily z obležení střední Čechy a pak se obrátily východním směrem, aby dosáhly osvobození Hradce Králové. Švédové byli vytlačeni konkrétně z Žateckého, Slánského, Plzeňského a Loketského kraje⁶. Dobyti byli také u Děčína. Jejich oddíly se mezitím stáhly do Saska a postupovaly směrem do Hesenska. V českých zemích mezitím docházelo k udržování starých a budování nových fortifikací. V Praze byla zřízena městská garda o 300 mužích, která měla vykonávat strážní službu.

Od roku 1640 se setkáváme s tendencí uzavřít v Evropě mír. Tyto snahy se však protáhly na dlouhých osm let, v průběhu nichž došlo k dalšímu plenění českých zemí Švédy. Od následujícího roku aktivita těchto vojenských jednotek opět nabírá na intenzitě. Banér nejprve pustošil česko-bavorské pomezí a ohrožoval severní Čechy. V červnu 1640 táhli Švédové kolem Trutnova, vyplenili svijanský zámek, přiblížili se k městu Frýdlant a Žitavě⁷. O několik měsíců později pronikli i do Chebského kraje. Banér napadl také Míšeň, odkud chtěl právě znovu vtrhnout do Čech. V tom mu měl zabránit nový zemský velitel Colloredo s 6 pluky. Colloredo obsadil posádkami Cheb, Plzeň a Prahu.

Od února roku 1641 Švédové opět pronikají do Čech, kde se k obraně některých měst staví nová opevnění (Praha, Plzeň, České Budějovice, Tábor, Třeboň). Z obavy, že by mohly švédské oddíly dosáhnout Labe a ohrozit tak transport proviantu, došlo k zesílení posádek v Litoměřicích, Děčíně, Ústí

nad Labem, Mělníku, Mladé Boleslavi a Českém Dubu⁸. Téhož roku v květnu sice generál Banér zemřel, avšak jeho nástupce, L. Torstensson, pokračoval v jeho expanzivní politice. Skrze Sasko se snažil dosáhnout Moravy, což se mu podařilo, a odtud táhl na Vídeň. Na území Moravy dobyl město Olomouc, přičemž další města, jako např. Litovel, Uničov či mnoho slezských měst, raději kapitulovala.

V roce 1642 operovaly švédské oddíly především na moravském a slezském území. Čechy byly již po předchozím obléhání tak vydrancované, že již neměly vojsku co poskytnout. Torstensson oblehl Lipsko a zvítězil v bitvě u Breitenfeldu. Po této bitvě se poražený Leopold Vilém stáhl do Prahy, kde bylo následně nejvyšší velení poražených oddílů popraveno. Švédové se poté obrátili opět na Moravu, kde proti nim stanuly oddíly Piccolominiho. Torstensson se i přesto dostal až do Olomouce, dobyl Kroměříž, Lipník nad Bečvou a Helfenštejn⁹. Byl ale nakonec odvolán do bitvy s Dánskem, což na nějakou dobu sice českým zemím ulehčilo situaci, avšak po dvou letech se Torstensson znovu vrátil do Čech i spolu s oddíly K. G. Wrangela. Dějištěm válečných operací se tedy opět staly Čechy. Císařské jednotky byly definitivně poraženy v bitvě u Jankova, která se odehrála roku 1645. K poslední bitvě nakonec došlo r. 1648. Zbídačená Evropa, oslabená dlouholetou válkou, se snažila dospět ke konci mírových jednání, která začala již r. 1644. Konečné smlouvy byly podepsány 24. 10. 1648.

3.3 Litoměřice za třicetileté války

Od raného středověku se na území dnešního města Litoměřice setkáme s osídlením a zakládáním vsí. Je tedy patrné, že Litoměřice, díky své poloze, byly velmi dobrým strategickým bodem a to, jak později uvidíme, hlavně obchodním. Mezi lety 1228–1234 se Litoměřice staly královským městem. A roku 1253 zde Přemysl Otakar II. založil město nové. Litoměřice měly přístav a nejstarší tržiště ve střední Evropě, které se nacházelo u ústí potoka Pokratce do Labe. Litoměřický trh se vázal na dálkový obchod po Labi, zvláště na dovoz soli. Již od roku 1226 mělo město právo skladu zboží, rok nato právo provozovat týdenní trhy. Od r. 1314 další právo, tentokrát na sklad obilí. Jeho výsadu skladovat zboží přepravovaného po Labi potvrdil znovu Jan Lucemburský. Litoměřice měly taktéž právo vybírat clo za každou loď, která zde nevyloží své zboží. Postupem času vybíraly clo za každou jednotku zboží.

Nás zde ale bude zajímat zejména historie v období třicetileté války, která pro prosperující město znamenala naprostý zlom. Těsně před konfliktem se město začalo obávat konkurence Lovosic, které měly získat určité výsady, týkající se obchodu. Možná, že by tato konkurence měla méně ničivé následky než dlouholetá válka.

Sousedé města Litoměřice byli představiteli stavovské opozice, kteří se účastnili pražské defenestrace. Byli mezi nimi Václav Vilém z Roupova (Žitenice), Kašpar Kaplíř ze Sulevic a Albrecht Smiřický ze Smiřic. Litoměřice se postavili během Bílé hory na stranu českým stavů a měst a stály tak v opozici vůči císaři Ferdinandu II. Město i jednotliví účastníci povstání byli za tento čin odsouzeni ke ztrátě cti, života i majetku. Po této bitvě byl ustanoven jejich královským rychtářem Matyáš Šiška z Cejnova, který byl velkým odpůrcem nekatolíků. 20. léta 17. století se tedy nesla ve jménu tvrdé rekatolizace, během níž odešlo celkem 500 rodin do exilu. Litoměřice se tak octli, hned po Praze, na druhém místě v počtu vystěhovalců. Kromě rekatolizace bylo v roce 1624, poté, co se město podrobilo saskému kurfiřtu Janu Jiřímu, nařízeno mnoho dalších represivních opatření. Mezi ně patřil zákaz přijímání nekatolíků do měst, zastavení nekatolických živností, vypovězení nekatolických kněží apod¹⁰.

Roku 1621 byl Litoměřicím zkonfiskován veškerý majetek nabytý mezi lety 1558–1620. Tento majetek byl pak roku 1628 navrácen, ovšem jen katolíkům. Ve městě byla zřízena rekatolizační a inkviziční komise postihující nejen jednotlivce, ale i město. Lidé byli v roce 1626 rozděleni do šesti tříd a podle toho, kam byli zařazeni, jim byl majetek konfiskován buď zčásti nebo úplně.

Přehled tříd¹¹:

- I. třída – úplná konfiskace
- II. třída – konfiskace 5/6 majetku
- III. třída – konfiskace 4/6 majetku
- IV. třída – konfiskace 3/6 majetku
- V. třída – konfiskace 2/6 majetku
- VI. třída – konfiskace 1/6 majetku

Od roku 1621 ve městě byla trvale usazena posádka císařských vojsk. Od roku 1626 sloužilo město také jako proviantní základna. Roku 1631 stanul v čele protihabsburské koalice Gustav II. Adolf, který se spojil s Janem Jiřím a Janem Vilémem. Z důvodu tohoto spojení byla do města umístěna jednotka Johanna Franze Fremonta¹². První ničivou akcí, která město postihla, byl vpád Sasů 15. listopadu 1631 pod vedením Johanna George Arnima. Jeden proud jeho armády se přiblížil k Litoměřicím a vypálil

Pokratice. Druhý proud zasáhl Mlékojedy, Želetice a Prosmyky, zničil labský most, předměstí před Dlouhou branou, cihelny, dva městské dvory, zahrady a vinice. Město samotné Sasové zachovali jako proviantní sklad, který sloužil jako zásobárna pro armádu v Drážďanech (mj. zde byl zřízen roku 1627 sklad střelného prachu).

Po odchodu saské armády se ve městě usadil jižní pluk Baltasara Marradase (7. 6. 1632). V listopadu sem přitáhla i Valdštejnova armáda. Dva roky nato (1634) vpadly do města švédsko-saské oddíly pod vedením generála J. Bannera. Ty zde vypálily některá předměstí. Porazily nejprve císařské jednotky, které odtud odtáhly po labském mostě, který za sebou zapálily. Ovšem po vítězství císařských a španělských armád u Nördlingenu (5.-6. září 1634) museli Švédové opustit Čechy. Po pěti letech se sem znovu vrátili a setrvali zde do 19. 3. 1640¹³. Za jejich působení došlo k vypálení čtyř městských mlýnů, zboření zbylých domů na předměstí, kostelů sv. Jana Křtitele, sv. Vojtěcha, nouzového labského mostu, 100 domů ve městě, cihelen, sadů, vinic a 50 vinařských lisů. Další neúspěšné obležení Švédy se zde odehrálo roku 1643 pod vedením generála L. Torstensonna. V roce 1647 chtěli císařští přebudovat Dómský pahorek na citadelu z důvodu lepší obranyschopnosti místa, ale kvůli nedostatku vody nebyl plán proveden. Poslední švédské jednotky město opustily až rok poté, co byl uzavřen Vestfálský mír.

Mimo již zmíněné katastrofální důsledky pro město je třeba zmínit, že po válce zbylo z 385 domů ve městě a 212 na předměstí jen 93 domů obyvatelných. 317 jich bylo zcela zničeno. Stejně tak počet obyvatel rapidně klesl. Z 5000 jich po válce zůstalo jen 1700.

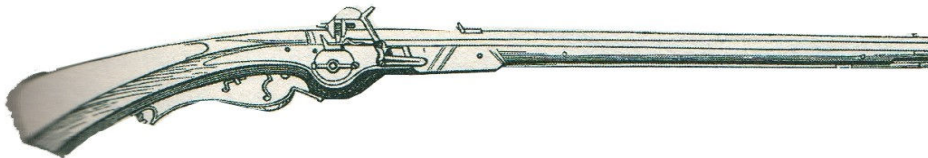
3.4 Vojenská taktika v době třicetileté války

V době, o níž na tomto místě hovoříme, se setkáme se dvěma druhy vojenských jednotek. Jednu tvořila zemská hotovost a druhou žoldnéřská vojska. Zemská hotovost byla organizována na žádost panovníka v době krize a byla financována jednotlivými stavy. Skládala se výlučně z místních obyvatel, jejichž běžnou činností bylo řemeslo či obchod, a tak musely tyto jednotky procházet základním vojenským výcvikem. Problémem bylo, že tito lidé většinou neměli žádnou motivaci k boji a snažili se dobu strávenou ve vojsku co nejvíce zkrátit. U žoldnéřů se tento problém nevyskytoval, avšak i tento typ vojska nebyl ideální. Najmout žoldnéře znamenalo zaprvé udržovat velkou disciplínu uvnitř vojska a druhým problémem bylo, že ochota bojovat se odvíjela od vyplaceného žoldu. Z toho si totiž vojáci museli platit veškerou svou výstroj a výzbroj. Pokud se vyplacení zpozdilo, což se stávalo často, mohl být touto skutečností ovlivněn celý vývoj bitvy.

Najímání vojska se stalo v průběhu 16. a 17. století podnikatelskou činností. Právo najmout vojsko dostal většinou šlechtic od panovníka či stavů. Ten pak jmenoval důstojníka, který byl pověřen sestavením armády. Armáda se skládala z pluků. Ty se dělily na praporece, kterých bylo nejčastěji deset. Spojení více pluků pak tvořilo tzv. bataglie¹⁴. S novinkami ve válečném umění přicházela hlavně vojska Valdštejnova a následně také švédská vojska Gustava II. Adolfa. Švédové jako první udělali z dělostřelectva podstatnou složku vojska, jízdě přidělili jako hlavní zbraň palaš a byli nejrychlejší ve střelbě z muškety. Postupně se počet vojáků jednotlivých armád zněkolikanásobil a na začátku třicetileté války čítala vojska okolo 20000 – 30000 vojáků.

Základem armády byly tři druhy vojsk: jízda, pěchota a dělostřelectvo. Základem sestavy byla pěchota podporovaná dělostřelci. Hlavní ofenzivní jednotkou pak byla jízda, neboť pěchota se potýkala s jedním zásadním problémem, a to byla malá rychlost palby mušket.

Jezdeckto tvořily dvě základní složky – kyrysníci a arkebuzíři. Kyrysníci byli vyzbrojeni párem pistolí nebo párem pistolí doplněných kopím. Arkebuzíři pak měli krátkou pušku – arkebuzu, palaš, vyzbrojeni byli přilbou a kyrysem. Tato složka jízdy byla postupně vytlačována dragounskými pluky, které ji nakonec zcela pohltily. O to se zasloužila opět především švédská vojska. Dragouni nebyli typem jízdy v pravém slova smyslu, jednalo se spíše o pěší jednotku, která uskutečňovala své přesuny na koních.

Obr. 4: Arkebuza

Základní jednotkou jízdy byl pluk o 500 až 1000 jezdcích. Děлил se na kompanie či praporece. Zvláštní taktickou jednotkou byla eskadrona, která byla složena z několika kompanií a byla součástí praporce¹⁵.

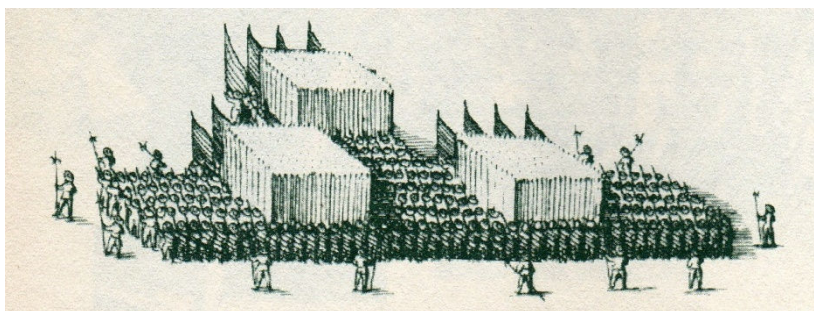
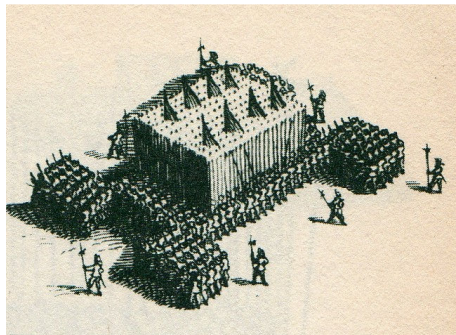
Jízda používala v boji taktiku karakoly, která měla dvě varianty. Buď najeli kyrysníci před nepřítele, první řada vystřelila, odjela dozadu nabíjet, a mezitím střílela řada druhá. Následovala řada třetí, čtvrtá atd. Druhou možností bylo, že kyrysníci jeli podél čela nepřítele a pálili, načež obloukem jeli dozadu,

kde nabíjeli a pak útočili znovu. Taktice karakoly se také říkalo šnek či kolotoč. Po ní následoval útok chladnými zbraněmi.

Pěchota se rozdělovala na dva druhy vojáků. Mušketýři byli vyzbrojeni puškou s doutnákovým zámekem, kterou doplňovala tzv. fourquetta neboli kovová vidlice, která sloužila k podepření těžké muškety při palbě. Doprovodnými zbraněmi byly kord a dýka. Pikenýři bojovali s dlouhým kopím, byli oděni do poloviční plátové zbroje a poboční zbraní jim byl kord. Píka byla postupem doby nahrazena kratší halapartnou.

Pěchota bojovala v několika typech sestav. Jednou z nich byla španělská tercie, kde se vojska šikovala do šachovnicové formace. Tato sestava měla okolo 2 až 3 tisíc mužů. Byla členěna na houfy a ochranným štítem jí byla jízda. Dalším typem byly lineární bojové sestavy, jejichž původ bychom našli v Nizozemí¹⁶. Měly nejčastěji tři linie a jejich výhodou byla lepší pohyblivost po bojišti a tím pádem i větší efektivita boje. Švédové pak tuto sestavu snížili o jednu řadu, čímž zapojili do jedné palby více mušket a tím dosáhli ještě lepšího výsledku.

*Obr. 5 a 6: Vpravo španělská tercie,
dole nizozemské šikování*

Pěchota tvořila jádro obrany. Dětila se na pluky, které se dále rozdělovaly na nižší jednotky - kompanie neboli praporce. Deset kompanií tvořilo jeden pluk neboli regiment. V každém regimentu byly

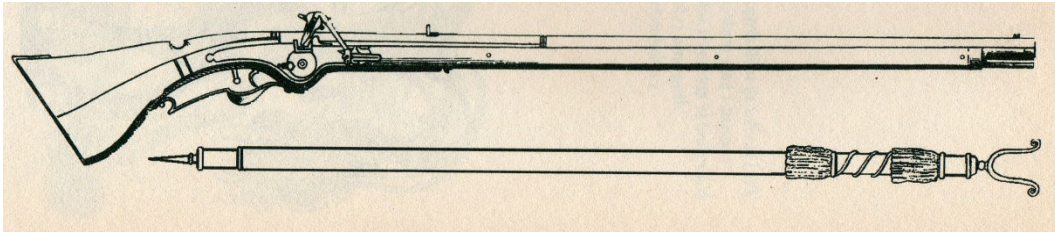
zastoupeny oba druhy pěchoty – mušketýři i pikenýři. V boji nejdříve útočili mušketýři, kteří měli zneškodnit jízdu nepřítele. Po nich nastupovali pikenýři, kteří jako základ bojové sestavy tvořili defenzivní prvek. Aktivní prvek pak sehráli v boji o fortifikace.

Mušketýři se stali součástí armády na začátku 16. století a na konci století jejich počet v pěchotních oddílech silně vzrostl. Přesto ale hlavní úlohu hráli pikenýři. Bylo to z důvodu nedokonalosti palných zbraní. Muškety v 16. století byly prvními palnými zbraněmi, které dokázaly překonat luky a kuše. Důvodem bylo především zvětšení hmotnosti střely (50-60g¹⁷) a prodloužení hlavně. Přesto měly ale určité nedostatky, jakými byly např. dlouhé nabíjení a od toho odvozená malá rychlost palby. I přes problémy, s nimiž se palné zbraně dlouho potýkaly, se staly rozhodující při změně vojenské taktiky.

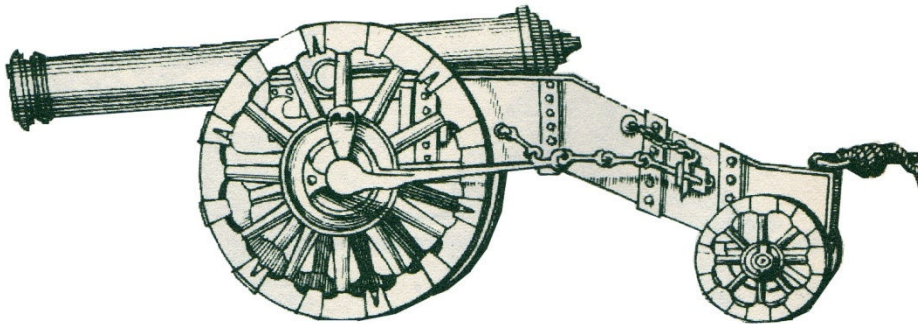
Hlavním zlomem ve vývoji ručních palných zbraní byl vznik kolečkového zámku, po jehož zavedení se palné zbraně staly důležitou součástí jízdy. Zapálený doutnák byl nahrazen zapalováním za pomoci vykřesané jiskry. Problémem ale bylo, že tyto zámky byly příliš nákladné. Na počátku 16. století se z Východu do Evropy dostal zámek křesadlový¹⁸, který zvýšil rychlost palby více jak na dvojnásobek. Ve vojenské taktice byly dlouhé intervaly mezi nabíjením zbraně zkracovány za pomoci využití několika řad mušketýrů stojících za sebou. První řada vystřelila a stáhla se dozadu. Během střelení předních řad zadní řady nabíjely. Klasická španělská karakola (šnek) vycházela z 10 řad. Švédské oddíly Adolfa II. Gustava dokázaly počet řad snížit dokonce na šest¹⁹. Také zavedly střelení tří řad mušketýrů najednou a to za pomoci různé polohy při střelbě.

8: Mušketýr
muškety (dole)

Obr. 9: Těžké polní dělo – poloviční kartoun

Poslední základní taktickou jednotkou bylo dělostřelectvo. Mělo ovšem jednu nevýhodu a tou bylo nákladné přemísťování. Těžké dělo muselo být taženo dvanácti koňmi, lehké pak čtyřmi. A muselo se počítat ještě s dalšími koňmi na střelivo a zásoby. I tak sehrálo ve své době zásadní roli a přetvářelo i vzhled fortifikační architektury. Existovaly dvě skupiny děl – děla obléhací a polní. Dělostřelci byli seskupeni do baterií, které byly chráněny vally. Síla dělostřelců se používala hlavně na úvod bitvy. Během ní se využívala jen výjimečně, i když někdy, hlavně u švédské armády, se kladly dělostřelecké skupiny mezi mušketýrské útvary. Děla se používala hlavně k obléhání pevností a polních opevnění, o nichž bude řeč v další kapitole. Na tyto objekty se střílelo železnými koulemi či granáty²⁰. Proti pěchotě se užívaly kartáčové střely²¹ a řetězové koule.

Co se týká oděvu vojska, neexistovaly ještě uniformy v dnešním slova smyslu. Jednotlivé vojenské jednotky se od sebe odlišovaly většinou barvou šerpy či ozdobou klobouku či přilby. Obecně se oděv nelišil od civilního obyvatelstva. Výjimkou byli pouze důstojníci, jejichž oděv vynikal kvalitnější látkou či lepším střihem. I oděv vojáků byl ovlivněn módními trendy. V 16. století proniká do Evropy vliv Španělska, který se vyznačuje velkou, až přehnanou zdobností a nepraktičností. Od přelomu 16. a 17.

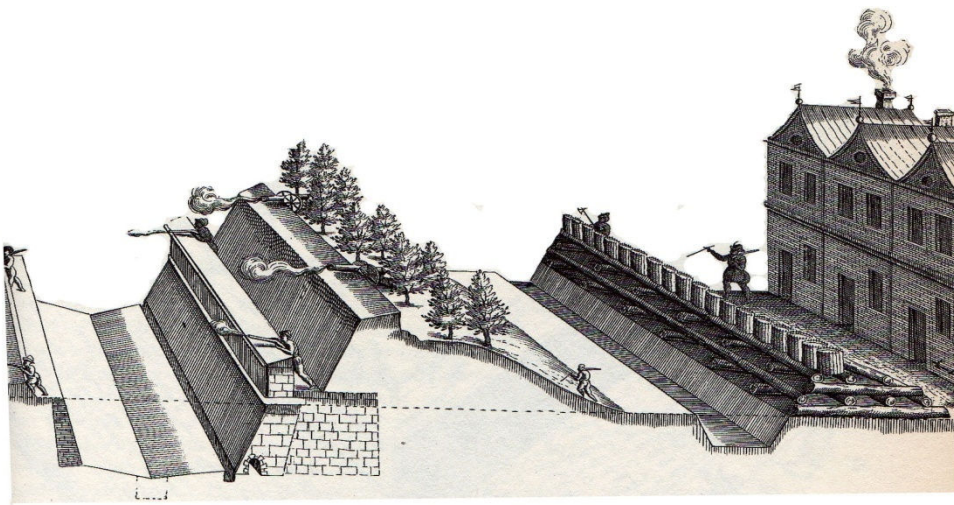
století tuto módu vytlačuje vliv protestantských zemí, který je naopak velice střízlivý. Další trend udává od 17. století německo-švédská móda, která se vyznačuje dlouhými kabátci, vestou, klobouky s širokou krempou a vysokými botami, které vojákům slouží také jako ochrana dolních končetin, neboť v té době se již nepoužívá celoplátová zbroj.

Jak již bylo řečeno, vojáci ve většině případů používali jako poboční zbraň palaš, kord či rapír. Tendence ve vývoji chladných zbraní směřuje k subtilnosti. V této době již nevyhovují těžké středověké sečné zbraně a to především kvůli lepší dokonalosti plátové zbroje. Aby se zvýšila účinnost chladných zbraní, klade se důraz hlavně na jejich bodné vlastnosti a vznikají tak právě druhy zbraní, jakými byl rapír či kord. Poté, co se přestaly používat plátové rukavice a zbroj se celkově zredukovala, sloužily k ochraně ruky bohaté koše chladných zbraní.

3.5 Fortifikační stavitelství

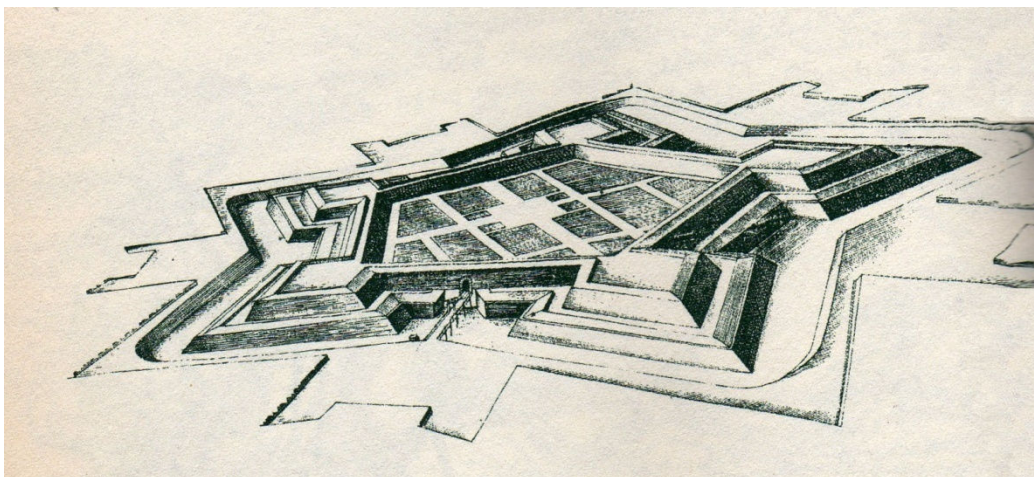
Vojenské stavitelství reagovalo na vývoj zbraní raného novověku, především zbraní palných, které od 16. století procházely rozsáhlými změnami. Začalo se užívat ve větší míře ručních palných zbraní a velkých zbraní dělostřeleckých. Oba druhy přecházely k větší technické dokonalosti, i když se pochopitelně potýkaly s rozličnými problémy (viz výše). Od poloviny 15. století nabývá technické dokonalosti také dělostřelectvo, jehož palbě nedokážou odolávat středověké pevnostní stavby. Dalším krokem ve zlepšení těchto obléhacích zbraní je snížení jejich hmotnosti, k níž došlo redukcí ráže. Děla se tak mohla přemísťovat na kolových lafetách²².

Snížování hradebních zdí, věží a bašt a jejich zesilování za pomoci valů je prvním krokem ve vývoji novověkého fortifikačního stavitelství. Tyto přeměny původních hradeb však byly velice nákladné. Jinou možností zlepšení hradebních zdí bylo zvýšení vzdálenosti, odkud mohl vést nepřítel útok. Začaly se tedy stavět předsunuté objekty²³. Nejlepším řešením a také nejméně nákladným bylo vršení silných zemních valů, které poskytovaly prostor pro rozmístění dělostřelectva obránců. Z tohoto valu vystupovaly směrem do příkopu dělostřelecké bašty, které byly rozmístěny tak, aby se mohly palebně pokrývat navzájem. Tak byla vytvořena základní obranná linie, jejíž efektivitu ještě zvyšoval rozsáhlý příkop, ať už vodní či suchý. Tento systém obranné linie nazýváme jako rondelový. Je charakteristický zemními valy, rozmístěním dělostřelectva (na rondely, kurtiny, příp. do kasemat) a geometrickým uspořádáním obranných prvků²⁴.

Obr. 10: Řez opevněním

Rondely se postupem doby začaly jevit jako málo efektivní, neboť díky jejich kruhovému půdorysu vznikala místa, která nešlo pokrýt obrannou palbou. Z tohoto důvodu se rondely přeměnily na tzv. bastiony pětiúhelníkového tvaru, které se staly základním prvkem stavitelství. Tyto obranné prvky se napojovaly na tzv. kurtiny neboli spojovací hradby. Nejen, že došlo k lepší obranyschopnosti opevnění, ale také se zvýšil počet děl, který mohl být na bastiony umístěn. Původ bastionového opevnění klade V. Kupka do roku 1480, kdy Řád rytířů sv. Jana skončil válku s Turky a díky novým nabytým zkušenostem přestavěl svá opevnění na Rhodosu na tento typ fortifikace²⁵. V novověku je nově začíná jako první používat Itálie.

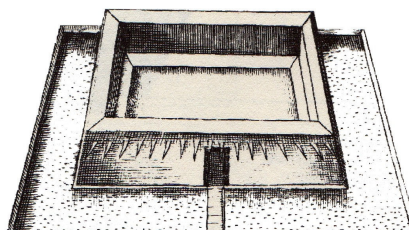
Obr. 11: Typické opevnění s bastiony

Existovalo několik škol, které se vyznačovaly určitými charakteristickými prvky. Byla to tzv. staroitalská inženýrská škola, která se potýkala s problémem, jakým způsobem pokrýt špičky bastionů kvalitní obranou. Stejně jako u rondelů, tak i u tohoto dokonalejšího typu opevnění, vzniká místo, které není tak dobře pokryto obrannou palbou. Někdy se do prostoru bastionu nasypával další val, který převyšoval všechny ostatní prvky (tzv. kavalíry)²⁶. Od 2. poloviny 16. století se staroitalská škola mění v novoitalskou. Ta zkracuje délky kurtin, líce bastionů svírají ostrý úhel a kurtiny jsou bráněny děly z bastionů. Začínají se stavět samostatně stojící obranné prvky, jakými byly např. raveliny, kleště²⁷, réduit²⁸ či půlměsíc²⁹. Mezi další školy bychom mohli zařadit staroholandskou inženýrskou školu, dále pak novoholandskou, staroněmeckou atd. Nizozemská škola se vyznačovala tím, že se snažila snížit nákladnost staveb na minimum. Jako základní stavební materiál používala především zeminu. Jádrem fortifikace se stal systém příkopů, který byl doplněn samostatně stojícími obrannými prvky, které připomínaly raveliny³⁰.

K vrcholu přivedl pevnostní stavitelství 16. a 17. století stavitel Vauban. Jako první neprojektoval stavby podle tehdejší módy za jakoukoliv cenu, ale snažil se přizpůsobit fortifikaci terénním podmínkám dané lokality³¹. Jeho stavby se vyznačovaly velkým počtem bastionů. Za nimi bývala často kruhovitá stavba, kam byla umístěna další děla. Před kurtinami se staví po vzoru italské školy klešťovitě valy, tzv. tenaille.

Je nutné se ve zkratce ještě zmínit o polních opevněních, které se v průběhu třicetileté války stavěly v hojném počtu. Můžeme je rozdělit na dva typy – obranná a útočná. Obranná opevnění stavěli vojáci během svých přesunů. Útočná polní opevnění se pak zhotovovala při obléhání pevnosti. Typickými polními objekty byly přibližovací zákopy, které se používaly při dobývání, ale i k obraně vojska. Dobrým ochranným prvkem byly koše se zeminou, které často tyto prvky doplňovaly, aby zvýšily jejich efektivitu. Novinkou byly také podzemní štoly, za pomoci nichž se útočníci mohli lehce dostat pod základy pevnosti a případně dané místo podminovat.

Obr. 12: Samostatné polní opevnění³²

Poznámky:

- ¹ Ottova encyklopedie ČR 4, Historie, Stát a Společnost, nakl. Ottovo nakladatelství, Praha 2006, str. 319
- ² Ottova encyklopedie ČR 4, Historie, Stát a Společnost, nakl. Ottovo nakladatelství, Praha 2006, str. 319
- ³ Ottova encyklopedie ČR 4, Historie, Stát a Společnost, nakl. Ottovo nakladatelství, Praha 2006, str. 319
- ⁴ Ottova encyklopedie ČR 4, Historie, Stát a Společnost, nakl. Ottovo nakladatelství, Praha 2006, str. 320
- ⁵ Čornejová I., Kaše J., Mikulec J., Vlnas V, Velké dějiny zemí koruny české, sv. VIII: 1618-1683, nakl. Paseka, Praha 2008, str. 140
- ⁶ Líva V., Prameny k dějinám třicetileté války, díl VI 1640-1642, nakl. Naše Vojsko, Praha 1955, str. 5
- ⁷ Líva V., Prameny k dějinám třicetileté války, díl VI 1640-1642, nakl. Naše Vojsko, Praha 1955, str. 8
- ⁸ Líva V., Prameny k dějinám třicetileté války, díl VI 1640-1642, nakl. Naše Vojsko, Praha 1955, str. 11
- ⁹ Čornejová I., Kaše J., Mikulec J., Vlnas V, Velké dějiny zemí koruny české, sv. VIII: 1618-1683, nakl. Paseka, Praha 2008, str. 145
- ¹⁰ Tomas J., Kotyza O., Smetana J. a kol., Dějiny města Litoměřic, vydalo Město Litoměřice, Litoměřice 1997, str. 200
- ¹¹ Tomas J., Kotyza O., Smetana J. a kol., Dějiny města Litoměřic, vydalo Město Litoměřice, Litoměřice 1997, str. 201
- ¹² Tomas J., Kotyza O., Smetana J. a kol., Dějiny města Litoměřic, vydalo Město Litoměřice, Litoměřice 1997, str. 202
- ¹³ Tomas J., Kotyza O., Smetana J. a kol., Dějiny města Litoměřic, vydalo Město Litoměřice, Litoměřice 1997, str. 204
- ¹⁴ Wagner E., Třicetiletá válka 1618-1648, nakl. Aventinum, Praha, str. 18
- ¹⁵ Wagner E., Třicetiletá válka 1618-1648, nakl. Aventinum, Praha, str. 36
- ¹⁶ Wagner E., Třicetiletá válka 1618-1648, nakl. Aventinum, Praha, str. 94
- ¹⁷ Žuk A.B., Pušky a samopaly, nakl. Naše vojsko, Praha 1992, str. 14

¹⁸ Žuk A.B., Pušky a samopaly, nakl. Naše vojsko, Praha 1992, str. 17

¹⁹ Žuk A.B., Pušky a samopaly, nakl. Naše vojsko, Praha 1992, str. 19

²⁰ granáty – duté koule s výbušnou směsí

²¹ kartáčové střely – sáčky z plátna či kůže, naplněné kameny, kulemi, hřebíky apod.

²² Kupka V. a kol., Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, nakl. Libri, Praha 2001, str. 89

²³ Kupka V. a kol., Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, nakl. Libri, Praha 2001, str. 89

²⁴ Kupka V. a kol., Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, nakl. Libri, Praha 2001, str. 90

²⁵ Kupka V. a kol., Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, nakl. Libri, Praha 2001, str. 93

²⁶ Kupka V. a kol., Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, nakl. Libri, Praha 2001

²⁷ kleště – pevnůstka vkládaná mezi ravelin a kurtinu

²⁸ réduit – samostatný obranný prvek kladený mezi bastion a ravelin

²⁹ půlměsíc – obranný prvek stavěný před špičku bastionu

³⁰ Wagner E., Třicetiletá válka 1618-1648, nakl. Aventinum, Praha, str. 210

³¹ Wagner E., Třicetiletá válka 1618-1648, nakl. Aventinum, Praha, str. 210

³² obrazový materiál této kapitoly použit z: Wagner E., Třicetiletá válka 1618-1648, nakl. Aventinum, Praha a Klučina P., Třicetiletá válka, Obraz doby 1618 – 1648, nakl. Paseka, Praha 2004

4. LITOMĚŘICE

4.1 Poloha města a jeho části

Město se rozkládá na posledních výběžcích Českého Středohoří. Leží na pravém břehu řeky Labe na labské terase, rozdělené údolím potoka Pokratce (dnes na tomto místě Jarošova ulice). Severně a severozápadně od města leží tzv. Verneřické středohoří. Na jihu pak najdeme labskou nivu, náležející do Dolnooharské tabule. Mezi údolím Labe a úpatím středohorských vrchů leží Úštěcká pahorkatina. Vrcholy Plešivce a Radobýlu spadají do Milešovského středohoří¹. Město a jeho okolí leží v bodě, kde dochází ke styku několika územních jednotek. Tyto jednotky jsou vymezeny pro studium flóry a geologicky i klimaticky se velice liší. Samotné město se tedy rozkládá na hranici tzv. 4. Lounsko-labského středohoří a 5. Tereziánské kotliny. Městská část Dubina spadá do 4b. Labského středohoří a 4c. Úštěcké kotliny².

Jihozápadní část města nad bývalým labským brodem tvoří Dómský pahorek. Ve středověku se nazýval tzv. „monseti Stefani“. Již v pravěku sloužil jako útočiště, následně zde bylo zbudováno hradiště, od 8. století sloužící jako sídlo slovanského kmenového knížete Liutomiců, a od 9. století správní hrad Přemyslovců³. Na jeho východní části se nalézá bazilika sv. Štěpána, která je vypočtena na plánu.

Pod touto částí města bylo sídliště Rybářů. Východně od ústí potoka se nacházel přístav a nad tímto ústím na svazích podél potoka část nazývaná Dubina, dále pak Zásada. Roku 1359 byl městu darován vrch Radobýl, který se nachází nyní 3 km od města směrem na západ. Jeho svahy byly určeny k zakládání vinic. Výroba vína tvořila do třicetileté války podstatnou součást ekonomiky města.

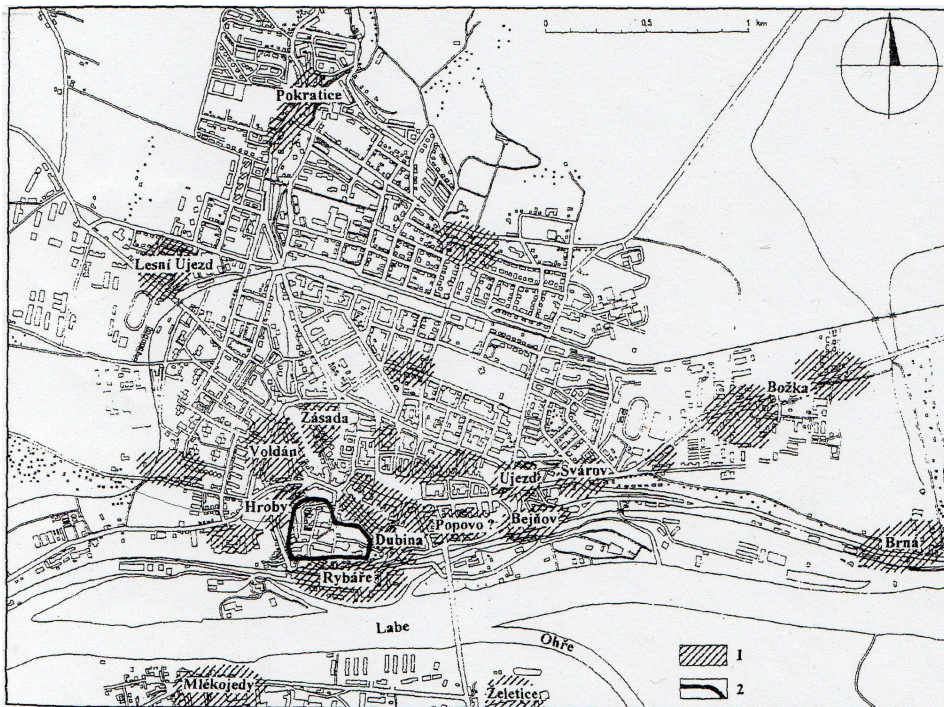
Severně od Litoměřic se nacházela Mostná hora. Hranice původního města tvořil tedy na jižní straně potok Pokratec, na západě budova bývalého dominikánského kláštera (dnes Státní archiv), na severu Okružní a Klášterní ulice, na východě pak bývalý františkánský klášter (později dominikánský) a kostel Všech svatých (zachycen na plánu jako hlavní stavba náměstí).

Ve 14. století se město rozšířilo východním a severním směrem.

Části, které patřily k městu⁴:

- **Bejňov** byla raně středověká ves ležící východně od města. Naposledy byla připomínána roku 1568 a zanikla během třicetileté války. Dnes na jejím místě nalezneme železniční a autobusové nádraží Litoměřic.
- **Božka** je zaniklou raně středověkou osadou, taktéž východním směrem (dnešní prostor výstaviště a ulice Na Mýtě).
- **Brná** je dnes již zaniklou raně středověkou vsí, jejíž prostor bychom hledali východním směrem, dnes za nákladním nádražím.

- **Dubina** je raně středověkou vsí ležící v údolí Pokratce mezi Dómským pahorkem a městem (nyní Jarošova ulice).

Obr. 13. Karta středověké aglomerace města Litoměřice podle G. Kolízy, J. Smetany a J. Tomase

- **Hroby** jsou taktéž středověkou vsí ve východní části (dnes ulice Švermova).
- **Kyškov** je dnes již také zaniklou raně středověkou vsí, která se nacházela v sousedství Dómského pahorku.
- **Lesní Újezd** byl raně středověkou vsí v prostoru mezi dnešní Plešiveckou, Kamýckou a Seifertovou ulicí.
- **Polabí** je dnes zaniklá osada, doložená z roku 1348, která se rozkládala západně od Dómského pahorku a severním směrem od nového hřbitova.
- **Popovo**
- **Radobyl**
- **Rybáře** jsou raně středověkou vsí na jižním úpatí Dómského pahorku, které měly až do počátku 17. století vlastní správu, jež byla tvořena jedním rychtářem a šesti konšely. Roku 1620 byla však koupena městem.
- **Svárov** byl raně středověkou vsí, zničenou za třicetileté války (dnešní prostor ústí Alšovy ulice do ulice Na Kocandě).
- **Újezd** je zaniklou raně středověkou vsí nalézající se severozápadně od Kocandy (dnes ústí Daliborovy ulice). Původně spadala do majetku Vyšehradské kapituly, roku 1351 však přešla do majetku města Litoměřice.

- **Voldán** se rozkládal proti Zásadě. Až do roku 1501 měl vlastní samosprávu (dnes ulice Čs. armády).
- **Zásada** byla raně středověkou kapitulní vsí v okolí sv. Vavřince. Roku 1620 byla koupena městem.

4.2 Vrch Radobýl a pohled na město

Vrch Radobýl leží západním směrem přibližně 3 km od města Litoměřice. Jedná se o kopec z čediče, který utuhl pod povrchem a později byl obnažen erozivní činností. Dnes se na západní straně Radobýlu nachází lom, kde se těžil kvalitní kámen. Na první pohled je patrné, že se čedičová skála rozpadá trhavým účinkem vody zamrzlé v puklinách. Pro naši práci je důležité, že toto místo, s největší pravděpodobností, sloužilo k zachycení plánu města od C. Cappiho. Mapa působí dojmem, že byla zakreslena z jižního pohledu, avšak k tomu nejsou v okolí města dostatečné podmínky. Jižním směrem totiž najdeme pouze rovinný povrch bez jakékoli vyvýšeniny. Další způsob, jak by bylo možno město zachytit, by byl z tzv. Mostné hory, jež se nachází v severovýchodní části města. Avšak výška 276,3 m. n. m. nám nedovoluje dostatečný výhled na město a jeho blízké okolí. Ještě k tomu musíme počítat se zalesněním tohoto vrchu v období 17. století a dojdeme k závěru, že náčrt nemohl pocházet z této vyvýšeniny, která je v podstatě jediná nejbližší městu. Ani dnes by nebylo, nebýt místní rozhledny, z tohoto vrchu vidět zhora nic. Jako nejlepší možnost k zachycení plánu se tedy nabízí vrch Radobýl se svou nadmořskou výškou 398 m, kterou předčí blízkou Bídnicí (361) či Bílou stráň (353).

Obr. 14: Pohled na Radobýl z Tyršova mostu (foto Drgáčová A.)

Je ale zřejmé, že plán byl zachycen nejméně ze tří bodů, nejpravděpodobněji však z pěti. Právě výše zmíněný vrcholek, Bídnice, je dalším z pozorovacích stanovišť. Na východní straně se pak s největší pravděpodobností jedná o vrch Na Šancích, který sice svou výškou 241 m. n. m. není nikterak vysoký, ale tím, že je tato vyvýšenina nezalesněna, poskytuje poměrně dobrý výhled.

Vrch Radobýl opravdu nabízí velmi dobrý výhled na město, jak můžeme vidět na přiložených fotografiích. Dobře jsou odtud vidět zákruty řeky Labe, Sřepecký ostrov a Tyršův most, který řeku dělí na dvě ramena. Stejně tak je možné spatřit a zachytit lokalitu sakrálních staveb, které se ve městě nacházejí. Je patrné, že se více strategických bodů, komunikace či vodní toky, nachází na západní straně města, což je vlastně na stejné straně jako vrcholek.

Obr. 15: Pohled na zákruty řeky z Radobýlu (foto A. Drgáčová)

Je tedy zřejmé, že Cippi opravdu využívá výhled z Radobýlu. Pravděpodobností po zakreslení celé mapy dle terénu. Takovými body jsou např. kostel sv. Mikuláše a hrad Bídnice.

s největší pravděpodobností z jižní strany města, což je vlastně na stejné straně jako vrcholek.

4.3 Klimatické a geologické poměry území Litoměřicka

Území Litoměřicka můžeme dle podnebí rozdělit do dvou oblastí - teplé a mírně teplé. Právě do druhého typu spadají Litoměřice. Tento typ je charakteristický teplým, suchým podnebím s mírnými zimami. Průměrná roční teplota se pohybuje okolo 8,5°C. Průměrný počet srážek je 473 mm.

Obr. 16: Pravděpodobný výsek krajiny, kterou zachycuje Cappiho plán.

Co se týká otázky klimatu, písemné prameny dokládají, že třicetiletá válka spadá do dvou etap⁵:

- 1) 1561 – 1630 kdy převažovaly teplé zimy a vlhká léta
- 2) 1631 – 1680 kdy byla suchá léta a teplé zimy

V době obléhání Litoměřic tedy byla mírná, deštivá léta a mírné až teplé zimy.

Město leží v místě, kde dochází k dotyku dvou základních bloků krystalinických hornin Českého masívu. Mezi nimi se nachází litoměřický hlubinný zlom, který se táhne ve směru od jihozápadu na severovýchod přes Košťálov, Radobýl, Mostnou horu a Žitenice⁶. Jeho okraje překrývají usazeniny křídového moře. Z hornin najdeme na území Litoměřicka zastoupení slínovců, jílovitých vápenců, vápnitých prachovců a pískovců. V průběhu třetihorního alpského vrásnění došlo k borcení Českého masívu a vznikla tak šarecká příkopová propadlina. Ta se postupem doby vyplnila jezery a produkty sopečné činnosti, k níž zde došlo v období třetihor. Sopečnou činností vznikla pohoří Doupovských hor a Českého středohoří. Důležitou úlohu zde sehrávaly čediče, které se zde intenzivně těžily. Hlavními místy těžby byly Radobýl a Plešivec. Současná podoba Českého středohoří vznikla za pomoci zvětrávání a eroze. Nejintenzivnější eroze zde proběhly ve čtvrtohorách. V období nejstudenějších došlo

ke vzniku sprašové stepi⁷, na níž při oteplování vznikaly černozemní půdy. Spraše byly těženy jako cihlářské hlíny. Černozemní půdy, vzniklé na spraších, patří mezi nejúrodnější druhy půd.

Druh půdy závisí na několika vlivech. Se vzrůstající nadmořskou výškou, zvyšujícím se počtem srážek a poklesem teplot dochází ke vzniku hnědozemních a hnědých půd. Oblast Litoměřicka tvoří slíny, opuky, vápnité pískovce, znělce i čediče. Litoměřice však leží na málo výživné, nevápnité půdě a šterkopískové terase. Na půdy mají vliv i činnosti člověka jakými jsou vodohospodářské úpravy či kultivace dřívě zalesněných pozemků, kterými Litoměřice bezpochyby byly, pěstování plodin, hnojení apod. Území Litoměřicka tedy obsahuje dva typy půd⁸:

- rendziny, což jsou půdy vzniklé vyluhováním (chemickým zvětráváním) karbonátových hornin. Mají intenzivní koloběh látek. Jejich zrnitostní složení je středně těžké
- nivní půdy, které jsou vývojově mladší a jsou typické pro břehy řek a potoků

4.4 Fauna a flóra Litoměřicka

Díky velice různorodým klimatickým a geologickým poměrům zde najdeme široké zastoupení jak rostlinných tak i živočišných druhů. První přírodovědecké studie zde prováděl již roku 1824 P. M. Opiz, který zde objevil zastoupení např. mateřídoušky časné (v okolí Pokratic).

Z rostlinné říše se zde nachází teplomilné a suchomilné rostliny. Na jižním svahu Radobýlu převažují porosty bylin a trav (hl. kavyly). Tyto stepní druhy rostlin snesou jak vysoké teploty a sucho, tak i nízké teploty. Také ale jsou náročné na světlo. Druhy hub zde zastupuje hlavně kulička kořínkatá a choroš travní, cévnaté rostliny kozinec rakouský, kozinec bezlodyžný, záraza šupinatá, kavyl Ivanův a další. Roste tu u nás vzácná bobovitá rostlina pískavice thesalská. Je to vlastně jediná lokalita v Čechách, kde se s touto rostlinou setkáme. Pronikají sem také rumištní druhy jako např. boryt barvířský, který se zde v poslední době velice rozšířil. Na severním a východním svahu se nachází listnatý les se zastoupením dubů, jasanů, lip a javorů⁹.

Bílé stráně, přiléhající ke korytu Pokratického potoka, byly uměle zalesněny v letech 1846 a 1867. Půdní vrstva je složena z vápnitých slínovců středního turonu. Je zde zastoupení vstavačovitých rostlin (pětiprstka žežulek, bradáček vejčitý ad.) a cévnatých rostlin, jichž tady bylo objeveno 251 druhů. Kdybychom k tomu přidaly i svahy potoka, dospěli bychom k číslu 475 druhů¹⁰.

Mostná hora je lokalitou okrotice bílé či kruštíku široolistého. Na jejím severním svahu se až do 19. století nacházely mokřiny, které byly v této době vysoušeny.

Na březích Labe najdeme taktéž několik typů půd. V oblastech bahnitých náplavů roste šachor hnědý či potočnice lékařská. Na pobřežních porostech pak např. plamének plotní a další rostliny.

Střelecký ostrov obsahuje zbytky lužního lesa a labské ostrovy obecně jsou zajímavé tím, že se zde vyskytují poslední exempláře topolu černého.

Taktéž popis fauny, pokud bychom mu věnovali detailní rozbor, by byl velice rozsáhlý. Zaměříme se ale pouze na základní informace. Začneme opět u vrchu Radobýl. Zde se nacházely druhy jako např. syseľ obecný, sýček obecný či králík divoký, které dnes již zde nenajdeme a to z důvodu změn, které proběhly v hospodaření s půdou. Mostná hora je sídlem zajíce polního, ježka západního, srnce obecného či vlhy pestré, která je dnes již také vzácná.

Na soutoku Labe s Ohří došlo k vymizení některých druhů zvířat. Mezi ně patřil losos atlantský, mihule říční a rak říční, které toto místo opustily z důvodu průmyslového znečištění vodních toků. Celkově zde populace ryb klesá a to v důsledku spodního vypouštění Nechanické přehrady, které ochlazuje řeku¹¹. Slepé rameno Labe obývá labuť velká, lyska černá a střevlíkovití brouci. Na Střeleckém ostrově žije havran polní, kavka obecná, ale došlo zde k zániku slavíka obecného, několika druhů sov a veverka obecné. Písečný ostrov je pak domovem ondatry pižmové, ledňáčka říčního či volavky popelavé.

Poznámky:

¹ Tomas J., Kotyza O., Smetana J. a kol., Dějiny města Litoměřic, vydalo Město Litoměřice, Litoměřice 1997, str. 33

² Tomas J., Kotyza O., Smetana J. a kol., Dějiny města Litoměřic, vydalo Město Litoměřice, Litoměřice 1997, str. 33

³ Kuča K., Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, III. díl, nakl. Libri, Praha 1998, s. 521-553

⁴ Kuča K., Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, III. díl, nakl. Libri, Praha 1998, s. 521-553

⁵ Pejml J., Příspěvek k poznání klimatu našeho kraje v 16. a 17. století, Vlastivědný sborník Litoměřicko, 3. roč., nakl. Vlastivědné muzeum v Litoměřicích, 1967

⁶ Tomas J., Kotyza O., Smetana J. a kol., Dějiny města Litoměřic, vydalo Město Litoměřice, Litoměřice 1997, str. 35

⁷ Tomas J., Kotyza O., Smetana J. a kol., Dějiny města Litoměřic, vydalo Město Litoměřice, Litoměřice 1997, str. 37

⁸ Mostecký V., Nemeček V., Geologické vycházky po Litoměřicku, Vlastivědný sborník Litoměřicko, 2. roč., nakl. Vlastivědné muzeum v Litoměřicích, 1966

⁹ Tomas J., Kotyza O., Smetana J. a kol., Dějiny města Litoměřic, vydalo Město Litoměřice, Litoměřice 1997, str. 37

¹⁰ Tomas J., Kotyza O., Smetana J. a kol., Dějiny města Litoměřic, vydalo Město Litoměřice, Litoměřice 1997, str. 38

¹¹ Tomas J., Kotyza O., Smetana J. a kol., Dějiny města Litoměřic, vydalo Město Litoměřice, Litoměřice 1997, str. 43

5. VYOBRAZENÍ LITOMĚŘIC Z R. 1640 – C. CAPPPI

5.1 Cappiho plán Litoměřic z roku 1640

Nákres města zachycuje spíše fortifikační soustavu města a jeho blízké okolí, než město jako takové. Nemá tedy přímo charakter historické mapy. Jeho autor se zaměřil především na architekturu budovanou pro vojenské účely a to zřejmě z důvodu toho, že plán byl určen k válečným účelům během třicetileté války. Carlo Cappi byl údajně císařským vojenským inženýrem. Co se týká půdorysu města a okolní krajiny, vycházel, do jisté míry, z již vzniklých ikonografických pramenů. Město se jeví, jako by bylo zachyceno od jihu. Ovšem, jak bylo popsáno výše, víme, že míst, které využil autor k zhotovení plánu, bylo několik. V centrální části nákresu se nachází půdorys města s důrazem kladeným na hradbu, jejíž původ můžeme nalézt již ve středověku. V okolí jsou zřetelně vypořádány jen sakrální stavby (např. kostel sv. Štěpána), přičemž zbytek architektonických objektů je jen zběžně načrtnut nebo zcela vynechán. Přesně jsou zobrazeny ještě další vojenské objekty. Poměrně dobře je zachycena i komunikační síť, neboť i ta měla velký význam pro vojenskou taktiku.

Avšak samotný půdorys města, v porovnání s dalšími prameny, zřejmě nikdy takto nevypadal. Nápadné je zachycení půdorysu domů při jižní a severní straně centrálního náměstí, které nemá (dle jiných pramenů) reálný základ. Díky této chybě s největší pravděpodobností došlo i k mírnému zkreslení jihozápadní části hradby. Některé části vojenských objektů měl autor potřebu detailně prokreslit ve čtyřech drobných oknech, které celý plán doplňují. Přikládal jim zřejmě větší důležitost nebo jen chtěl, aby vynikla jejich architektonická zvláštnost, případně měly zásadní význam pro vojenskou taktiku.

5.2 Legenda

Gründtriss der Statt Leitmeritz, welche von den Schwedischen geplündert und verlassen, im Martio des 1640 Jahres – Půdorys města Litoměřice, které bylo vyrabováno a opuštěno Švédy v březnu roku 1640

Vorstatt – předměstí

Vorstatt von den Schwedischen eingerissen – předměstí, zbořené Švédy

Die Eger – Ohře

Chur Sachlich Fortification – Saské opevnění

Leitmeritz der Marckt – Litoměřice, náměstí

Die Elbe - Labe

S. Stephans vorstatt von den Schwedischen eingerissen – Svatoštěpánské předměstí, zbořené Švédy

S. Lorenz – sv. Vavřinec

S. Stephan – sv. Štěpán

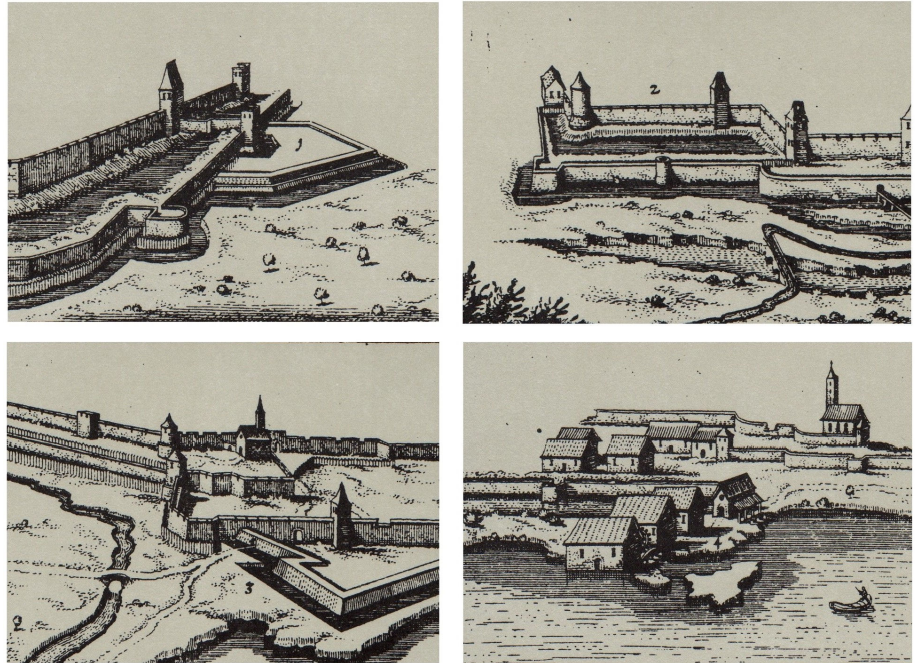
5.3 Městská zástavba, její opevnění a další fortifikační prvky

Městské opevnění stejně jako ostatní objekty, které sloužily k vojenským účelům, jsou zde velmi detailně provedeny.

Původní opevnění města pochází z 1. poloviny 13. století. Z dochovaných zpráv víme, že na západní straně začínala hradba u dominikánského kláštera, tj. nad svahem Pokratického potoka, a odtud vedla k farnímu kostelu. Kostel Všech svatých tvořil zesilující prvek celého opevnění v jeho jihovýchodní části. Dále se hradební zeď stáčela na sever k západní straně minoritského kláštera (ten se nacházel v prostoru parkánu). Tato hradba byla 1,8 m široká a její výška sahala až k 9 metrům. Tvořily ji opukové kvádříky a výplňové zdivo. Její součástí byly válcové věže. Před hlavní hradbou byl vystavěn široký parkán (přibližně 18 m) a před ním se nacházel příkop až 5 metrů hluboký.

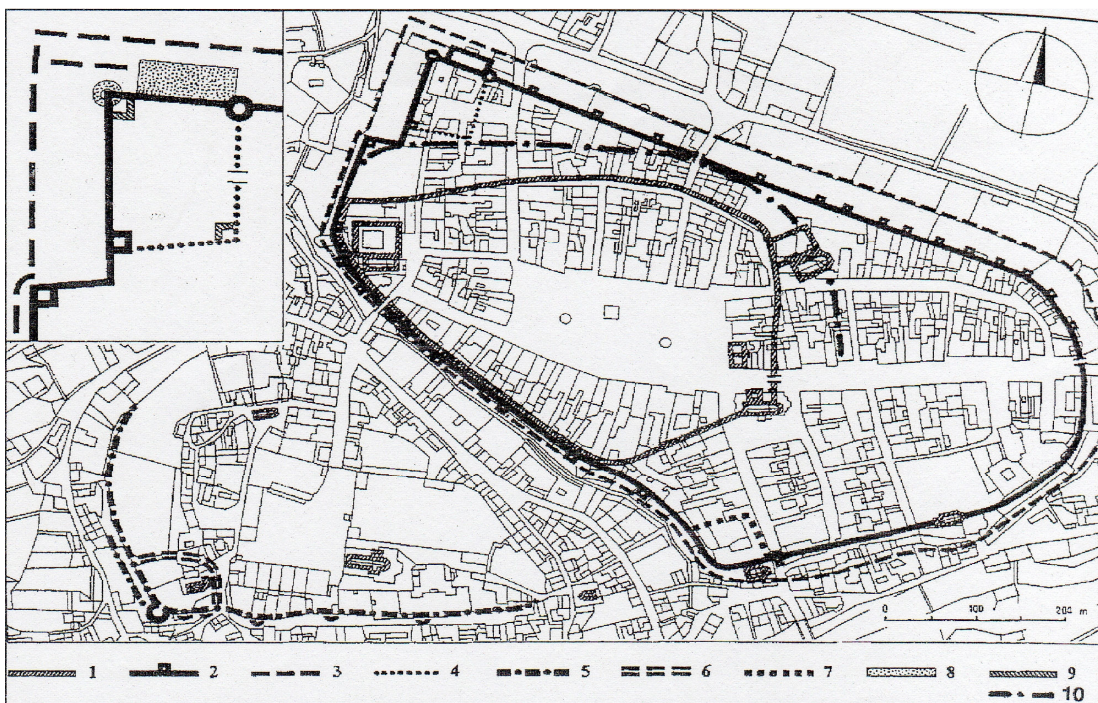
V polovině 14. století byla hradba rozšířena, doplněna hranolovými věžemi a novými branami. Z těchto bran se nám dochovaly zbytky Ostrovské brány (nynější Jezuitská ulice), Dlouhé brány (Dlouhá ulice) a Cínařské, později nazývané Nové (Novobranská ulice).

Při druhém obsazení města Švédy (1639–1640) byly vybudovány na Střeleckém ostrově dvě reduty a došlo k opevnění předpolí mostu. Oba tyto objekty můžeme pozorovat na plánu města, kde jsou velice dobře vypočteny.

Obr. 17: Detaily jednotlivých polí plánu

Na vyobrazení města je velmi dobře zachycena původní hradba i nové prvky pocházející z období třicetileté války. Tyto zesilující prvky obrany jsou z velké části detailně zakresleny ve čtyřech, již zmiňovaných polích, nacházejících se ve spodní části plánu. Na prvním je zachycen mlýn a opevnění v předpolí kostela sv. Vavřince. Dále je zde detailní vypočtení Dlouhé brány a jejího okolí. Třetí pole obsahuje nový královský hrad, včetně akvaduktu, a poslední pole ukazuje předbraní Mostecké brány a kostela P. Marie s dolní částí Pokratického potoka.

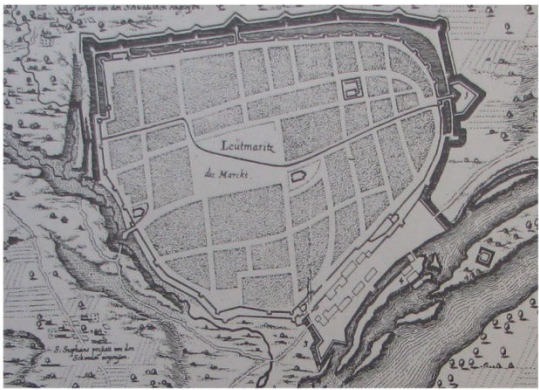
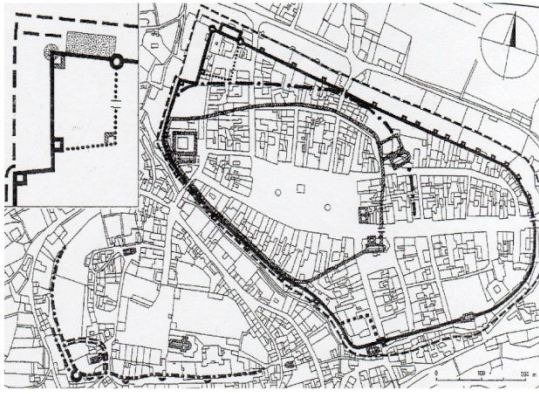

Obr. 18: Rekonstrukce středověké a novověké hradby podle J. Macka¹

Ač jsou jednotlivé vojenské prvky zachyceny s co největší přesností, i přesto došlo, s největší pravděpodobností, ke zkreslení jihovýchodní části hradby, s čímž je pochopitelně spjaté i zkreslení půdorysu a plánu města. V porovnání s ostatními pramennými materiály je zřejmé, že tato část byla více zkosená, než jak je tomu na Cappiho plánu. I přes mohutné požáry, které postihly město, je nepravděpodobné, že by došlo k tak výrazné proměně půdorysu samotného města. I podle dnešních map je zřejmé, že zachycení plánu je poněkud nepřesné.

Opevnění kopírovalo přibližně úsek města vymezený dnešní ulicí Na Valech, Mezibraní, na jihovýchodní straně zachovanými Parkány José Rízala a na západě oblastí mezi ulicí Krajskou a Křížovou.

Rozmístění redut na Střeleckém ostrově a v předpolí labského mostu pozdější mapy nezachycují, a tak je poměrně složité zjistit, do jaké míry jejich zakreslení odpovídalo realitě. I přesto můžeme s jistotou říci, že poloha samotného Střeleckého ostrova není nijak věrně vypočtena. Jeho umístění se neshoduje ani s jedním s pozdějších kartografických pramenů. I současný plán hovoří jinak.

Obr. 19: Půdorys centrální městské zástavby podle některých pramenů: vlevo nahoře rekonstrukční mapa J. Macka, vpravo nahoře katastrální mapa z roku 1726, vlevo dole Cappiho plán, vpravo dole mapa Stablního katastru

Střelecký ostrov se nachází v jihovýchodní části města a leží rovnoběžně s břehem Labe. Jeho západní výběžek sahá až pod dnešní Tyršův most. Na jihozápadní straně od města leží naopak Písečný ostrov. Ten se ovšem na plánu z roku 1640 vůbec nenachází. Zakreslení na tomto plánu spíše vypadá, jako kdyby se Písečný ostrov rozkládal těsně na východní straně mostu, kdežto Střelecký ostrov se nacházel až východně od něj.

5.4 Vodní toky

V této kapitole bychom se zaměřili na to, jakým způsobem Carlo Cappel zachycuje především vodní toky řek Labe a Ohře. Dále se pokusíme zmapovat, do jaké míry správně je zachycen tok Pokratického potoka, který v období třicetileté války protékal těsně vedle městské zástavby Litoměřic. Nakonec se

také ještě jednou zmíníme o zakreslení Písečného a Střeleckého ostrova a o postavení labského mostu (dnes Tyršův most).

Vodstvo Čech prodělalo do 19. století velké proměny². Bylo to zapříčiněno hlavně lidskou činností, zaměřenou na získávání obživy a s tím spojeného zúrodnování půdy. Velké řeky se staly dopravními tepnami. Docházelo k regulaci vodních toků či překládání koryt jednotlivých řek, s čímž se také pojí naše problematika. O toku řeky Labe, která podle plánu protéká jižně od městské zástavby, nemůže být pochyb. Zde nedochází k výrazným odchylkám. Ovšem problematičtější by se mohlo zdát zachycení soutoku Labe s Ohří. Ve druhé polovině 18. století došlo k přeložení koryta řeky Ohře³, a to z důvodu výstavby města Terezín. Ve vzdálenosti 4 km od ústí do Labe tak byla řeka rozdělena do dvou ramen. Rameno západní, tzv. Nová Ohře, se stalo posléze hlavním řečištěm. Na mapových pramenech nalezneme do roku 1720 pouze koryto Staré Ohře. Zde tedy musíme klást velký důraz na datování jednotlivých pramenů, neboť mladší vyobrazení nám v tuto chvíli nedají jasnou odpověď. Ovšem najdeme zde i výjimky. Historická mapa z roku 1836 zobrazuje oba toky Ohře. Podle tohoto pramenu lze říci, že se plán z roku 1640 mírně odchyluje. Koryto Staré Ohře totiž leží poněkud dále, tj. více na východ, než jak zachytil C. Cappi. Podle pohledu z vrcholu Radobýl by se Cappiho zobrazení soutoku dalo přirovnat k současnému stékání řeky Labe s Novou Ohří. Je zde tedy určitý vzdálenostní posun, s největší pravděpodobností v řádu několika málo kilometrů.

Tok Pokratického potoka byl srovnáván především s terénními poznatky. Mapován byl od Pokratic, které jsou dnes již součástí městské zástavby (SZ část Litoměřic – panelová zástavba). Když vyjdeme z Pokratic, potok kopíruje ulici U Katovny, dále Křížovou, Krupku a především Jarošovu ulici. Lze zhodnotit, že v tomto případě nedošlo k žádným výraznějším odchylkám a vyobrazení Pokratického potoka je dosti přesné. Kde se ale autor plánu začíná rozcházet s realitou je v místě rozdvojení potoka. Potok se téměř u severní hranice města dělí do dvou ramen a obě tato ramena pokračují dále na sever. Podle C. Cappiho by se ale Pokratický potok musel začít rozdělovat přibližně v úrovni hlavního náměstí (dnes Mírové nám.). Posléze by jeho pravé rameno pokračovalo na sever, což by bylo správné, ovšem jeho levé rameno by se táhlo přibližně k místu, kde nalezneme lom Richard a dále pak Bídnicí. V těchto místech by opět přecházel v rozdělení do dvou ramen. Obě by se táhla západním směrem. Tato informace je s přihlédnutím k terénu i současným mapovým pramenům velice zavádějící a dá se považovat za mylnou. Ovšem to, že autor zachycuje i rozdělení Pokratického potoka, které není od centrální zástavby města zachytitelné, nás přivádí na myšlenku, že autor mohl využít k zobrazení i dalšího pozorovacího bodu, konkrétně s největší pravděpodobností Bílou stráň, ležící severně od města.

Obr. 20: Dnešní pozůstatky opevnění (foto A. Drgáčová)

Podívejme se teď na jednu z nejproblematictějších částí mapy, kterou je zachycení ostrovů, ležících jižně od města. Dnes v okolí Tyršova mostu můžeme pozorovat dva ostrovy, a to jednak Písečný ostrov a jednak ostrov Střelecký. Na Střeleckém ostrově, podle dobových pramenů, se nacházely dvě zmíněné reduty, které Cappi pochopitelně zachycuje, a tak nám usnadňuje identifikaci zmíněného ostrova. Ovšem na západní straně od něj zakresluje další tři ostrovy, z nichž pouze jeden může být ostrovem Písečným, který se dnes nachází západně od Tyršova mostu. Střelecký ostrov pak leží na východní straně. Kdybychom chtěli porovnat postavení těchto útvarů s dalšími mapovými prameny, zjistili bychom, že každá mapa uvádí naprosto jiný jejich počet a i jiné rozestavení, čímž nám pochopitelně dosti znesnadňuje situaci. Na současné mapě okolí města je zachycen poblíž ještě jeden ostrov, který ovšem leží až za soutokem Labe se Starou Ohří. Glockspergerova mapa zachycuje pět takových ostrovů, z čehož dva leží západně od labského mostu. První vojenské mapování jich zachycuje dokonce šest, opět dva na západě. A Stabilní katastr uvádí pouze tři, čímž by se nejvíce blížil skutečnému stavu. Na místě Střeleckého ostrova se totiž až do 19. století nacházely ostrovy dva – tzv. Schützeninsel a Brunneninsel. Tyto dva objekty byly posléze spojeny v jediný a roku 1827 zde byla postavena střelnice⁴. I poloha jednotlivých ostrovů se velice podobá realitě. Carlo Cappi se tedy odchýlil i v tomto hledisku od zobrazované skutečnosti. Mohli bychom možná říci, že došlo k odchýlení v jednom hledisku, což posléze mohlo zkreslit i další zachycené prvky.

Kde nedošlo, jak se zdá, k výraznější odchylce, bylo zobrazení labského (dnes Tyršova) mostu. Ač samotná zástavba vykazuje odlišnosti, přesto byl Tyršův most zobrazen na úrovni východní strany Mírového náměstí (v úrovni ulice Jezuitská či Mostecká, které vedou jižně od zmiňovaného náměstí).

Existence přemostění toku Labe u města Litoměřice se datuje přibližně do 15. století. V roce 1452 se zde nacházel dřevěný most, který byl každoročně na jaře rozebírán. Až v roce 1574 zde byla zahájena stavba mostu kamenného.

Obr. 21: Další detail pozůstatků opevnění (foto A. Drgáčová)

5. 5 Vegetace

O fauně a flóře Litoměřicka jsme se již ve zkratce zmínili v kapitole 4.4. Podívejme se ale, jakým způsobem je zachycena vegetace či využití půdy na našem plánu. Zde se autor snažil, když pomineme prostorové nepřesnosti, o celkem podrobné zakreslení rostlinného porostu a zemského povrchu. V podstatě veškerá plocha je pokryta lesním pokryvem s rozdílnou hustotou na konkrétních místech. Nejvíce zalesněné jsou břehy řeky Labe, obec Rybáře a prostor napravo od řeky Ohře. Autorovým záměrem nebylo podání informace o druhu rostlinného porostu, a tudíž jsou veškeré stromy zakresleny stejně, jakoby zde rostl pouze jeden druh. Pouze na poli číslo 2 (třetí zleva) a dále v levém dolním rohu plánu je zakreslen porost jiným způsobem, ale to zřejmě jen ze vzdálenostních důvodů.

Další skutečnost, o níž se autor pokusil, je zakreslení morfologie povrchu. Schematicky zachycuje vyvýšeniny (západně od města) a také povrch terénu v oblasti jednotlivých vodních toků, ležících východním směrem (Pokratický potok apod.).

Lze říci, že se autor v tomto ohledu mohl přidržovat skutečnosti, musíme ovšem mít neustále na paměti, že celkové rozmístění toků je chybné.

Zdá se, že poměrně přesné je ztvárnění jednotlivých úseků půdy, které sloužily hospodářským účelům, i když to, vzhledem ke změnám hospodaření, nelze říci se stoprocentní jistotou. Autor vymezuje půdu, která byla hospodářsky využívána, čímž ji odděluje od půdy neobhospodařované, která je právě pokryta lesním porostem. Tyto jednotlivé úseky se potom liší tím, k jakému účelu sloužily (pole, louky atd.). Autor k tomuto rozlišení využívá šrafování příčné i podélné, vyplňování polí tečkami, čtverci apod. Jelikož k tomuto značení nepodává žádné vysvětlivky, je poměrně problematické určit druhy hospodářské půdy. Nevíme, zda se přidržel nějakého obecně platného značení, s kterým bychom se setkali na ostatních kartografických a ikonografických materiálech, či využil značení zcela osobité. I když nemůžeme dnes již přesně určit, do jaké míry realistické je vegetační rozložení, je nutné uznat, že C. Cappi této problematice věnoval poměrně velkou pozornost ve srovnání s jinými skutečnostmi.

5. 6 Komunikace

Komunikace tvořily jednu z hlavních součástí vojenských map a plánů, neboť byly důležité z hlediska strategie. Podávaly informace o přístupových cestách do města, k hlavním branám, zde i k jednotlivým fortifikačním stavbám. Dále byly spojnicemi města s předměstím, okolním světem a, spolu s vodními toky, i obchodními tepnami.

Zaměříme se tedy nyní na jednotlivé cesty, které zachycuje Cappiho plán a srovnáme je s dnešní situací. Začneme jižně od města, tj. tam, kde dnes existuje hlavní dopravní tepna z Prahy. Pokud cesta, která vede na plánu k Tyršovu mostu, má znázorňovat tuto současnou hlavní cestu od jihu, je nutno říci, že ani zde autor nepodává zcela přesný obrázek. Tato nepřesnost může být způsobena jednak zkreslením celkového zobrazovaného prostoru⁵, jednak tím, že se komunikace mohly časem proměnit. Vzhledem ale k tomu, že se autor nejspíš zaměřil opravdu na ty nejhlavnější a strategicky nejdůležitější přístupové cesty, bychom mohli druhý důvod vyloučit a přiklonit se k první variantě.

Postupme tedy k dalším komunikačním tahům. Za Tyršovým mostem, i v dnešní době, prochází důležitá dopravní tepna a to, jak i plán vypovídá, podél toku Labe. Na východě se postupně zužuje v úzkou pěšinu a pokračuje až do vesnice Žalhostice. Sem už ovšem plán nedosahuje a tuto cestu ukončuje mnohem blíže k městu. Z ní se vyděluje směrem na sever nejprve cesta doprovázející tok Pokratického potoka⁶, dále na východ pak skrze vesnici Rybáře další cesta vedoucí taktéž na sever⁷.

Za Tyršovým mostem stejná cesta vede i západním směrem, prochází dnes kolem autobusového a vlakového nádraží a končí po 42 km až v Mělníku. V dnešní době již není přerušena fortifikací, ale vede těsně podél hradební zdi. Je zvláštní, že na plánu není zachycena cesta, která se odděluje od této komunikace těsně před nádražím a láme se směrem na sever kolem hradeb. Je to zajímavé již z toho důvodu, že C. Cappi zakreslil hlavní průchod městem, který právě za Dlouhou branou navazuje na zmíněnou cestu. Je ale pravdou, že ani na druhé straně tohoto hlavního průchodu není zakreslena žádná návazná cesta, která zde ale určitě existovala.

Poslední cesta se nachází v severovýchodní části plánu. Její určení je značně problematické, neboť nevíme, kterou informaci máme brát za směrodatnou a přidržovat se jí. Jak již víme, Pokratický potok se rozděluje do dvou ramen až daleko za městem, kdežto na tomto plánu se tak děje vlastně již vedle centrálního prostoru města. Nelze tedy s přesností říci, kterou důležitou cestu autor zachytil. Zda to byla jedna z ulic současné městské zástavby či nějaká příměstská komunikace.

Obr. 22: Dnešní podoba Dómského pahorku (foto A. Drgáčová)

Poznámky:

¹ Kuča K., Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, III. díl nakl. Libri, Praha, 1998,

² Semotanová E., Historická geografie Českých zemí, nakl. FF UK, Praha, 1998, str. 96

³ Semotanová E., Historická geografie Českých zemí, nakl. FF UK, Praha, 1998, str. 109

⁴ Volková J., Ulice města Litoměřice, nakl. K. H. Máchy, Ústěk 1991

⁵ jak víme obdélná plocha na plánu je ve skutečnosti nepravidelný mnohoúhelník – viz výše

⁶ od jihu: ulice Jarošova, Krupská, Křížová, u Katovny a Masarykova

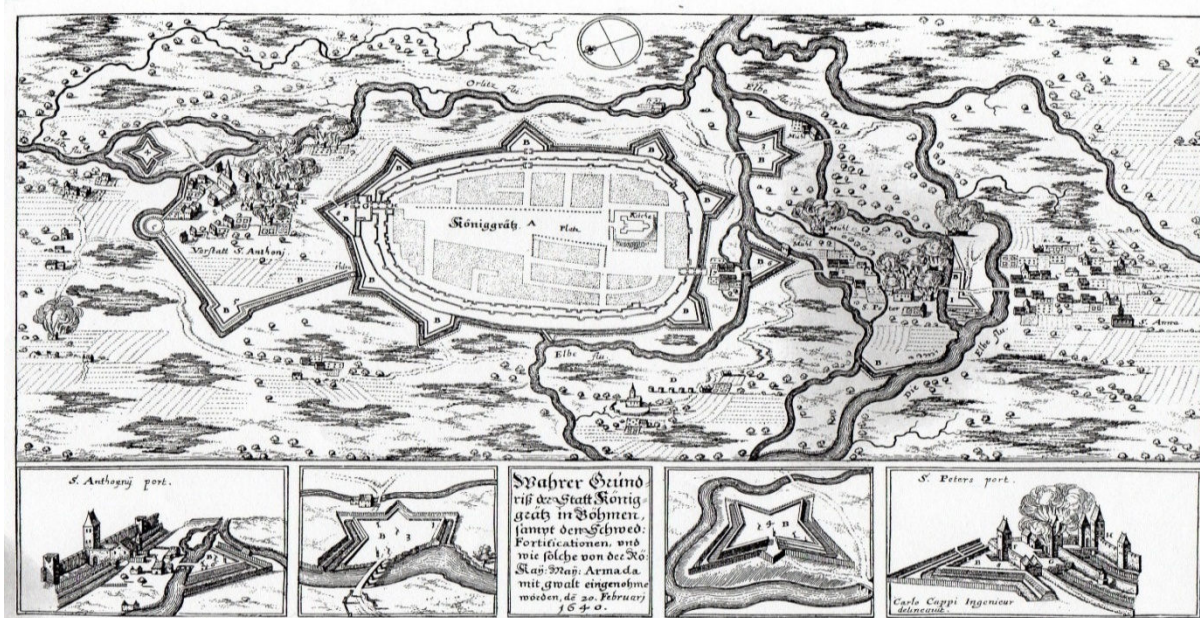
⁷ ulice Horní Rybářská

6. SROVNÁNÍ JEDNOTLIVÝCH PLÁNŮ OD CARLA CAPPIHO

Pojednejme na tomto místě o tom, jak vypadají plány jiných českých měst od téhož autora. V díle *Topographia Bohemiae Moraviae et Silesiae*¹ nalezneme kromě Litoměřic také plán města Chlumeck nad Cidlinou, Hradec Králové, Kolín a Brandýs nad Labem. O posledním zmíněném pojednává práce *Pohled na zámek Brandýs nad Labem a opevnění švédského tábora v prostoru Staré Boleslavi z roku 1640* v díle M. Meriana².

Na zbylé práce se ve zkratce podívejme. Obecně lze říci, že všechna tato díla jsou plány, nikoliv vedutami, a na všech chybí figurální stafáž. Ovšem alespoň plány Hradce Králové a Kolína odpovídají,

z hlediska dramatickosti scény, barokním vyobrazením. Na obou nalezneme náznak konkrétní historické události. A to jednak díky požárům, které jsou zachyceny na prvním ze zmíněných plánů, jednak díky vojsku směřujícímu k městu Kolín. Tím ovšem dramatické scény končí. Žádný náznak vojenské akce, vše je zachyceno pouze ve zkratce nebo za pomoci popisků.

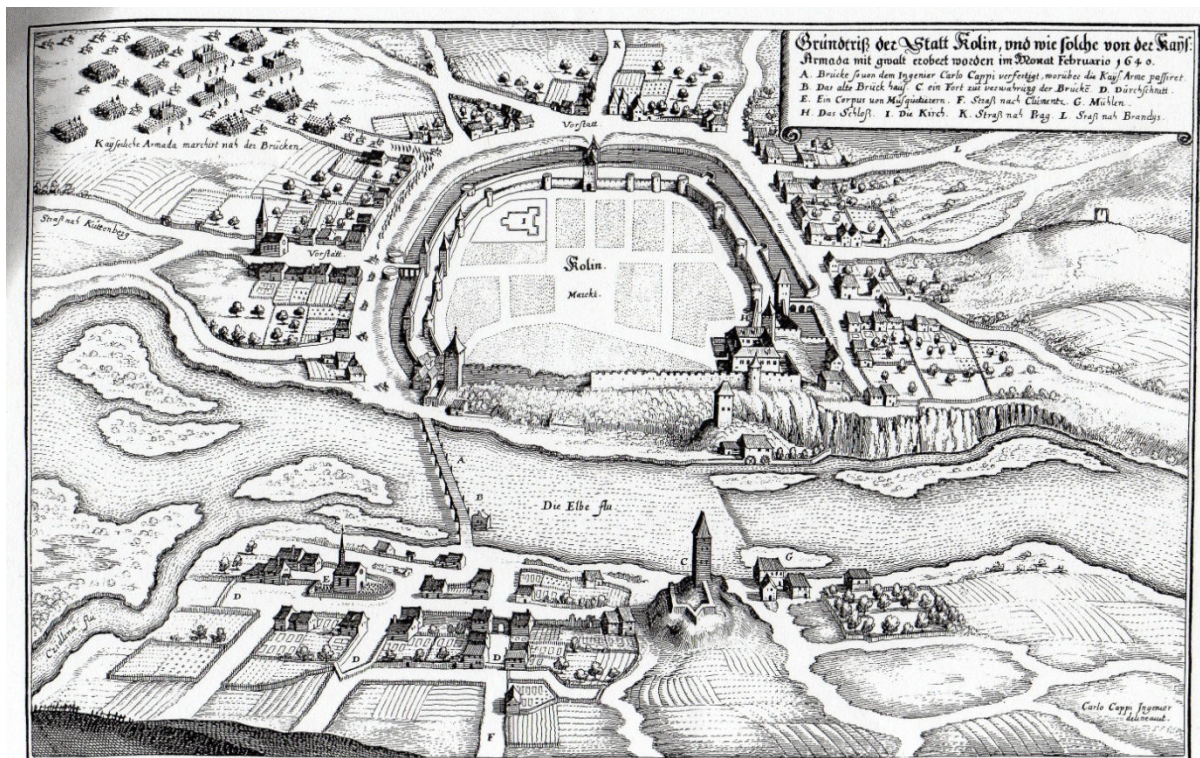

Obr. 23: Plán Hradce Králové od C. Cappiho

Přesto, že plány pocházejí z dílny stejného autora, najdeme mezi nimi znatelné rozdíly. O Litoměřicích pojednává tato práce v předchozích kapitolách, ale podívejme se také na to, jak se odlišují od zbývajících plánů. Celkově se jedná o strohý plán městské zástavby a jejího okolí. Až na několik velmi drobných detailů bychom mohli přirovnat dílo k mapě. Kromě opevnění a dvou sakrálních objektů zde nejsou žádné detaily. Je to zevrubný náčrt okolí města. Detailní zobrazení podávají pouze čtyři samostatná pole v dolní části plánu. Tento postup nalezneme také v plánu Hradce Králové. I zde slouží k rozpracování jednotlivých strategických míst městského opevnění a předsunutých fortifikačních staveb. Ovšem již na první pohled je patrné, že plán města je mnohem více detailnější. Opakuje se zde to, že nejstarší jádro města je pouze půdorysné, pak se klade důraz na vyobrazení hradebních zdí. V okolí tohoto centrálního objektu, který je již dnes součástí městské zástavby, najdeme množství detailů – hořící domy, kostely, vodní toky, předsunuté vojenské stavby apod.

Stejný princip zobrazení najdeme i u plánu města Kolín. Je zde patrný větší stupeň přiblížení zobrazované skutečnosti, než jak tomu bylo v případě Litoměřic. Podle období, o němž plány vypovídají, se to jeví, jakoby autor přecházel od zachycení města z větší blízkosti, kde lze nalézt více detailů, až téměř k mapovému zpracování. Kolín, Chlumeck nad Cidlinou, Hradec Králové vypráví o

únorových událostech roku 1640, plán Litoměřic o březnu téhož roku. Možné je ale i jiné vysvětlení. Plány, které se více přibližují mapovým pramenům, obsahují detailní pole. Kolín a Chlumeck nad Cidlinou, kde tato pole chybí, jsou daleko podrobnější v celkovém hledisku. Kolínská hradba obsahuje prvky, které bychom čekali zpracovaná samostatně. Fortifikace je velice detailně vyobrazena, stejně jako okolí centra. Podle těchto skutečností měly tyto plány evidentně podávat informace o způsobu obrany daného města. Bylo by možné rozlišit autorův přístup na dva hlavní proudy, jimiž vytváří dva typy plánů – jeden málo detailní s pomocnými poli, druhý pak mnohem podrobnější s absencí těchto polí.

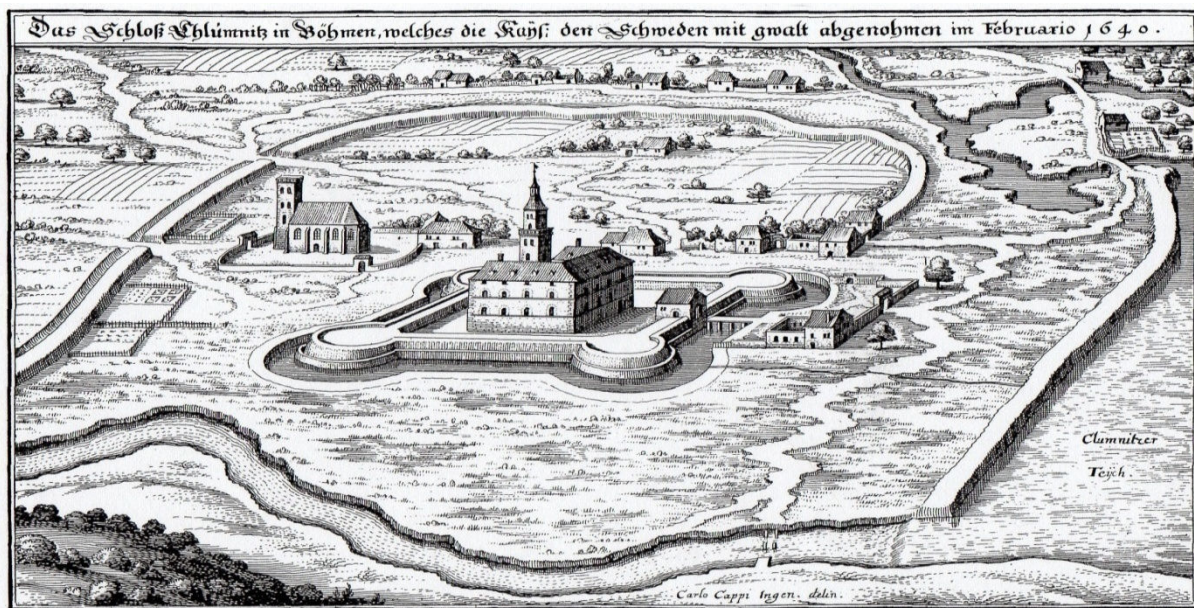
Obr. 24: Vyobrazení města Kolín od C. Cappiho

Chlumecký plán jakoby se úplně vymykal autorovu stylu. Jedná se o zobrazení chlumeckého zámku a blízkého kostela, kolem nichž najdeme také fortifikační prvky. Okolí tohoto ústředního motivu je zachyceno už jen zběžně. Ani zde nejsou žádná samostatná pole. Všechny potřebné informace jsou přímo v plánu.

Pokud bychom chtěli určit míru reálného zachycení jednotlivých podrobností, dobrali bychom se podobných závěrů jako v případě litoměřického či brandýského plánu, kde jsou odchylky rozmístění jednotlivých objektů až v řádu kilometrů. Při pouhém pohledu na současnou mapu Hradce Králové

bychom museli dlouho hledat jednotlivé detaily, které C. Cappi zachycuje. Nesedí ani rozložení domů v centrální zástavbě, ani rozmístění vodních toků a ke všemu je město na plánu zachyceno ze severní strany, čímž se poněkud komplikuje srovnání se současnými mapovými prameny, které jsou většinou zachyceny z jižního pohledu. Například u zmíněných vodních toků autor umisťuje hlavní soutok řek téměř k centru města, avšak ve skutečnosti leží až někde u Opatovic nad Labem, tj. několik kilometrů jižně od města. Těchto problematických míst bychom zde našli jistě mnoho. I město Kolín je zachyceno ze severu a i zde vzniká velký problém u zobrazení vodních toků. Avšak, stejně jako v případě Litoměřic, poměrně dobře zachycuje umístění mostu přes Labe.

Obecně se tedy dá usoudit, že ač díla jsou již na první pohled odlišná, najdeme zde určité podobnosti. Jednou z nich je to, že byla zhotovena za stejným účelem a zaměřují se nejvíce na ty samé skutečnosti a detaily. Shodná jsou také v nepřesnostech, kterých se autor dopouští. O důvodech, proč tomu tak mohlo být, pojednáváme níže. Abychom mohli vyvodit přesnější, nikoliv pouze obecné, závěry, museli bychom této problematice věnovat daleko větší prostor a podívat se případně i na další Cappiho díla, která se týkají cizích měst, jež můžeme nalézt v *Theatru Europaeu*³.

Obr. 25: Vyobrazení Chlumce nad Cidlinou od téhož autora

Poznámky:

¹ Merian M., *Topographia Bohemiae Moraviae et Silesiae*. Frankfurt am Main 1650

² Matoušek V., Šimek J., Altová B., Karlík P., Pohled na zámek Brandýs nad Labem a opevnění švédského tábora v prostoru Staré Boleslavi z roku 1640 v díle M. Meriana, *Historická geografie* 34, 2007

³ Merian M., *Theatrum Europaeum*, Frankfurt am Main, 1635

7. ZÁVĚR

Obrazové prameny se mohou většinou pochlubit uměleckou hodnotou a spadají do konkrétního výtvarného období, jehož konvencím podléhají. U těchto děl lze také nalézt i obsahovou hodnotu, vypovídající jak o terénní situaci, tak i např. o historické události. Na základě srovnávání jednotlivých pramenů můžeme zjistit stupeň realistického zachycení historické skutečnosti. Poznatky je nutné také doplnit o písemná svědectví, dosavadní vědecké výsledky oboru a terénní pozorování. Čím více podkladů podrobíme komparační metodě, tím je pravděpodobnější, že zvýšíme pravdivost svého závěru.

Je jisté, že ve zkoumaném prameni (tj. plán Litoměřic 1640 od C. Cappiho) došlo k výrazným nepřesnostem v zobrazení, jak města samotného, tak i jeho okolí. Tyto odchylky mohou být obecně zapříčiněny několika důvody. Jedním z nich může být tendenčnost objednavatele¹. Je nutné přihlédnout k několika faktorům, mezi něž patří např. příslušnost k národu, ideovému zaměření, společenskému postavení apod. S velkou pravděpodobností v tomto případě byla důvodem nepřesnost měřičských metod, využívajících několika pozorovacích bodů, případně i několika měřičů. Pomocí obsahové analýzy² lze tyto odchylky identifikovat. Otázkou ale také zůstává, zda Carlo Cappi sám vycházel z vlastních terénních poznatků či pouze z nákrešů a plánů zhotovených jinými autory.

Poznámky:

¹ Altová B., Matoušek V., Hledání evropské krajiny v historii, dějinách umění a v archeologii. In: I. T. Budil - T. Zíková eds., Antropologické sympozium VI, 158-184, Západočeská univerzita Plzeň, Plzeň 2008

² obsahová analýza – klade důraz na přesnou identifikaci pramene – zkoumání obrazové a písemné části – viz Altová B., Matoušek V., Hledání evropské krajiny v historii, dějinách umění a v archeologii. In: I. T. Budil - T. Zíková eds., Antropologické sympozium VI, 158-184, Západočeská univerzita Plzeň, Plzeň 2008

8. PRAMENY A LITERATURA

8.1 Prameny

Merian Matthaeum , Topographia Bohemiae Moraviae et Silesiae. Frankfurt am Main 1650

Merian M., Theatrum Europaeum, Frankfurt am Main 1635

8.2 Literatura

Altová B., Matoušek V., Hledání evropské krajiny v historii, dějinách umění a v archeologii. In: I. T. Budil - T. Zíková eds., Antropologické sympozium VI, 158-184, Západočeská univerzita Plzeň, Plzeň 2008

Baroko, nakl. Slovart, Praha 1999

Bělina P., Kaše J., Kučera J. P., České země v evropských dějinách, II. díl, nakl. Paseka, Praha 2006

Blažková T., Plány obléhání měst Tábora a Brna v době třicetileté války ve světle mezioborového studia, diplomní práce, Praha 2007

Čornejová I., Kaše J., Mikulec J., Vlnas V, Velké dějiny zemí koruny české, sv. VIII: 1618-1683, nakl. Paseka, Praha 2008

Čtverák V., Lutovský M., Slabina M., Smejtek L., Encyklopedie hradišť v Čechách, nakl. Libri, Praha, 2003

Denis A., Čechy po Bílé hoře, I. díl, nakl. Šolc a Šimáček, Praha 1903

- Englund P., Nepokojná léta, Historie třicetileté války, nakl. LN, Praha 2000
- Habsburkové, životopisná encyklopedie, nakl. Brána, Praha 2001
- Klučina P., Třicetiletá válka, Obraz doby 1618 – 1648, nakl. Paseka, Praha 2004
- Kropáček J., Pražské veduty, nakl. Aventinum, Praha 1995
- Kuča K., Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, III. díl, nakl. Libri, Praha 1998
- Kuna M., Nedestruktivní archeologie, nakl. Academia, Praha 2004
- Kupka V. a kol., Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, nakl. Libri, Praha 2001
- Líva V., Prameny k dějinám třicetileté války, díl VI 1640-1642, nakl. Naše Vojsko, Praha 1955
- Macek J., Stručný přehled dějin Litoměřic, Publikační odbor místního národního výboru v Litoměřicích, nakl. Pax, Litoměřice 1947
- Matoušek V., Třebel, nakl. Academia, Praha 2006
- Matoušek V., Šimek J., Altová B., Karlík P., Pohled na zámek Brandýs nad Labem a opevnění švédského tábora v prostoru Staré Boleslavi z roku 1640 v díle M. Meriana, Historická geografie 34, 2007
- Mostecký V., Němeček V., Geologické vycházky po Litoměřicku, Vlastivědný sborník Litoměřicko, 2. roč., nakl. Vlastivědné muzeum v Litoměřicích, Litoměřice 1966
- Ottova encyklopedie ČR 4, Historie, Stát a Společnost, nakl. Ottovo nakladatelství, Praha 2006
- Pejml J., Příspěvek k poznání klimatu našeho kraje v 16. a 17. století, 3. roč., Vlastivědný sborník Litoměřicko, nakl. Vlastivědné muzeum v Litoměřicích, Litoměřice 1967
- Poche E. a kol., Umělecké památky Čech K/O, II. svazek, nakl. Academia, Praha 1978
- Semotanová E., Historická geografie Českých zemí, nakl. FF UK, Praha, 1998
- Tomas J., Kotyza O., Smetana J. a kol., Dějiny města Litoměřic, vydalo Město Litoměřice, Litoměřice 1997
- Vlček P., Sommer P., Foltýn D., Encyklopedie českých klášterů, nakl. Libri, Praha, 1997
- Volková J., Ulice města Litoměřice, nakl. K. H. Máchy, Ústěk 1991

Wagner E., Třicetiletá válka 1618-1648, nakl. Aventinum, Praha

Žuk A.B., Pušky a samopaly, nakl. Naše vojsko, nakl. Praha 1992

8.3 Internetové zdroje

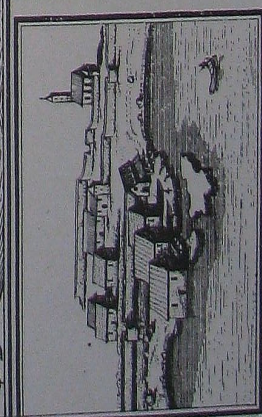
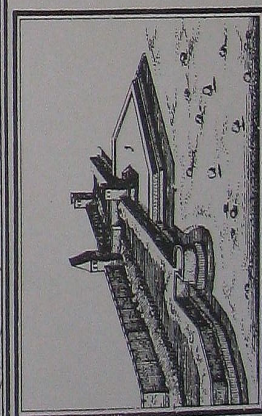
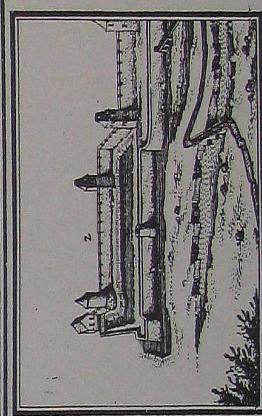
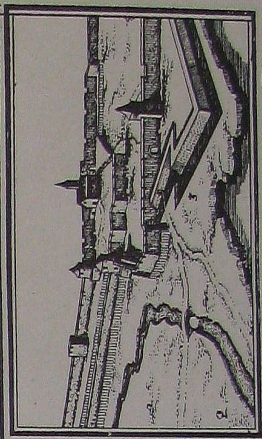
www.oldmaps.geolab.cz

9. OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Seznam vyobrazení:

1. Půdorys města z roku 1640, autor C. Cappi
2. Katastrální mapa města z roku 1726
3. Půdorys města z roku 1742
4. Litoměřice na prvním vojenském mapování
5. Císařský povinný otisk stabilního katastru města Litoměřice z roku 1843

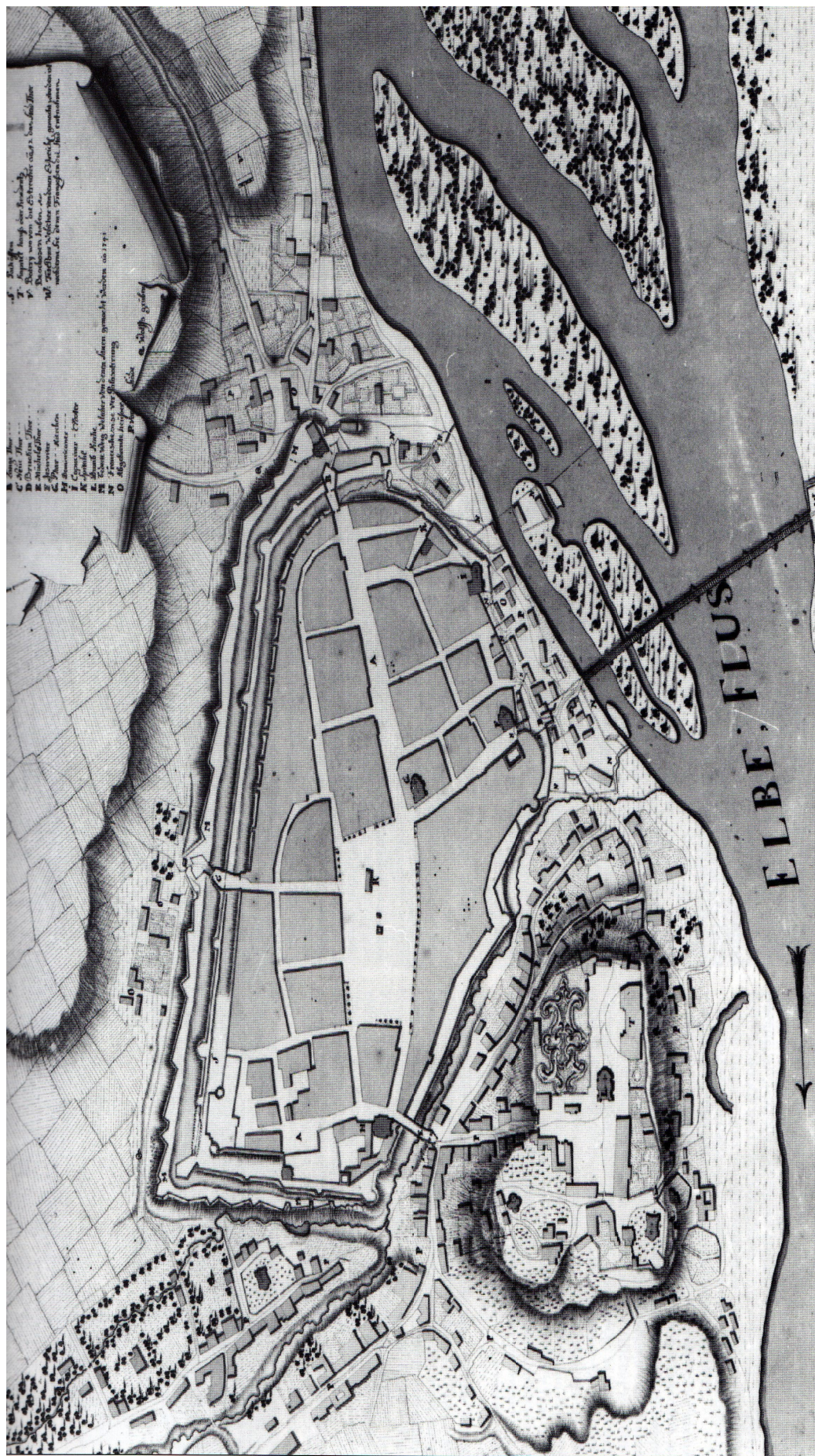
Grundriß der Stadt Leutmaritz, welche von den Schwedischen geplündert und verlassen, im Martio des 1640 Jahrs.

1. Půdorys města z roku 1640, autor Carlo Cappi

2. Katastrální mapa z roku J. Glockspersgera z roku 1726

3. Půdorys města z roku 1742

4. Litoměřice na prvním vojenském mapování

5. Císařský povinný otisk stabilního katastru města Litoměřice z roku 1843

